

1922
8-15
Григорий ЭВЕРСТОВ

ЧЭКЭЪИС

САЛЛААТ

982

Э-15

Григорий ЭВЕРСТОВ

ЧЭКЭБИС

САЛЛААТ

8/4.

Якутская ПД
ЯАССР 86.

Тимук
Якутск
2002

Э15

Эверстов Григорий

Чэкэбис саллаат / Григорий Эверстов; И. Пестряков уруһуйдара. — Дьокуускай: Бичик, 2002. — 40 с.

ISBN 5-7696-1703-9 (в обл.)

Кинигэ геройа дьаһгыһынан бэр буола сылдыһыт киһи. Кини бу аһаһыт үйэ адыаркайлаах сэринтин буудууһунтан тыһынаах ордон, торообут төрүт буорутар үктэнэр дьолломмута. Ончолорго торообут тувалтунтун тэһэһийбэтэх, үөрэрэ суох киһи булутас ойүтүн, саҥабылтан, мындырылан оһоһо буудууһунтан тыһынаах хаалыта. Ол туһунан кэнэти, сороҕо билэһи киһи хараар көрүдьүөс да курдук көстөр түгүнэр, аһаһчы болломмотун тардыахтара.

Аһаһчы кэнэ аһаһыгар аһаһар.

Эверстов Григорий

Солдат Чэкэбис

Герой кинигэ неграмотный якут-колхозник из сельской глубинки, благодаря природной смекалке и уму выжил в ожесточенном битве Великой Отечественной. Рассказы о его боевом пути полны оптимизма, жизнелюбия и здорового юмора.

ББК 84(2Рос=Як)—44

© Эверстов Григорий Константинович, 2002
© НКИ "Бичик", 2002

ISBN 5-7696-1703-9

АВТОРТАН

Сэри... Ааспыт сэри... Саха омук ити тугун, дьинээгин үйэ аһаһын анараа өттүгэр буолан ааспыт сэрииттэн билэн турар. Уонунан тыһыынча уолан уолаттарын, саамай дьордоот, бас-көс дьонун сүтэрэн, талба талааннаах ычаттарыттан ытыс соттон төһөлөөх харах уутун сааскы чопчу таммагыны чолургааччы тохнута буолуой, саха омук. Эһиэхэ ыарахан!

Эмэх мастымы эмтэрийэр, сааскы садырыын уутунуу симэлийэр, көмүөл мууһунуу көгүрүүр, хонон турдах аайытын аһаһан өттүнэн сэдэхсийэр билиңи ветераннарбыт өрүү "ураа" хаһытаан кимэн киирбэтэхтэрэ, куруук кыайы көтөллөөх сылдыһахтара, фашистары аһа кыры утү үктээн, илды тэһсэн испэтэхтэрэ. Ону кинилэр кимтэн да кистээбэттэр, кыайы наһаа ыараханнык, үгүс сүтүктээхтик, олус уһуу-таахтык ситиһилибитин куруук тоһоголоон бэлиэтээччилэр, төһө ыараханы көрсүбүттэрин, туохха түбэспиттэрин, эрэйи-муку хайдах эңэрдэринэн тэлибиттэрин аһаһастык, малтачы кэнсиһилэр. Сөп ээ, саха сымыйаччы омук буолбатах!

Сэһэним геройун аата — Чэкэбис. Кини дьинээхтик баар буола сылдыһыт киһи. Сэри сагаланытыгар ыал этэ: кэргэһинээ, кыыһаах уол оҕолооҕо. Сэрииттэн этэһэ эргилэн кэлэн баран эмиз кыыһаах уол оҕоломмуттара.

Чэкэбис сахалы наһыбай куолаһынан имитэн-хомутан, ойуулаан-оһуордаан кэнсиһирин олус сөбүлүүр. Онтукатыттан бэйэтэ кытта аһынарга дьыта. Нүксүгүр уһуохтаах эрэри бэйэтин туһугар халың, киллэ көрүңнээ. Кыламан кылаһа кыараһа харахтара наһаа эрэйи-муку көрсүбүтүтэн көмүскэтин түгээгэр элэгэдьиһэ кылаһалдьыһаллара. Уопсайынан Чэкэбискэ киһи үөһэтээ-аһтыбатага баар муода киһи. Кини сэрииттэн эргилэн кэлэн баран бастаан колхозка, онтон совхозка сылыһытынан, булчутунан, сайыңы кэмиз отчутунан өлүөр диири үлэлээбитэ. Киһиттэн эрэ ураты чэнчиһ этэ. Кырағы сааһыт, бааттаах булчут. Кини оһорбутатунтунта барыта үйэлээх, чиң буолара. Үөрэх — суох, ол оннугар мындыра бэрдэ, сылыктыра олүһа.

Дэ онон сэри уөһүгэр биридэ баар буола түспүт үөрэгэ суох, көһөрү саха киһитин кэнэһин истэһиңи.

“ДААЙАМ БАРАХСАН...”

Ууга-уокка түхэрэн, түн-тан тутан арай биир сиргэ илдээн хаһаарымажа сүөһү курдук хаайан кэбистилэр. Тутуу-хабыы кытаанах, хамаандалааһын-түүрэйдээһин бүрүүкээбит сирэ эбит — били хаһаарыма диэммит.

Сарсыарда хаһынан уһуктабын, таннарын кытта тигэтэл, аһылыкка бары бииргэ күрдээн тийэбин. Чэ, кэбис, барыта хаһы да хамаанда дойдута диэтэбин. Арай манньк тыллары сөбүлүү истибитим: “бөкүүр” уонна “отубуой” диэннэри. Мин сэриигэ сааһыран иһэн ыңырыллыбытым уонна төрдүттэн да нэс, бытаан киһи буолан, атыттар сырымыларын, сүүрүүлэрин-көтүүлэрин кыайан сиппэт этим. Дьэ ол иһин ити этэр “бөкүүрдэригэр” да сүгүн сынһаппат этилэрэ.

— Хамандыырдар түөстэрэ өтөйөн, систэрэ кэдэйэн, самыылара ласпайан баран, саамай талыы улахан, тайах курдук дыраннаабыт уолаттары мин кэннибиттэн сүүрдэллэрэ. Ол бэдиктэр күлэ-күлэ атаһын быһыта үктээ да үктээ буолаллара. Оттон саастарынан төрөппүт оҕом тэнэ этилэрэ, — дии-дии Чэкэбис кыламанан суох кыарабас харахтарын сайынҥы күн уотуттан симириктии-симириктии дулжа үөһэ олороро бу баарга дылы. Оччолорго биһиги, оскуолаҕа үөрэнэр оҕолор, кини ис сүрээбиттэн хараастан кэпсириин соччо өйдөөбөт бэдиктэр этибит.

Дьэ, били сүүрэн сордоно сырыттаһына, “бөкүүрдүүр” саллааттар, талкы таналайын курдук кэккэлэһэ туран, мингин ыйа-ыйа күлэллэрэ. Биир өлүүгэ өлө сылдьан, бииргэ олорор, сулууспалыыр дьоннуттан күлүллэрин саҕа куһаҕан, баттыгастаах суох буолар буоллаҕа.

Ийэ-хара көлөһүнүм сарт түхэрэ, икки харахпар кириэн аһытара, бэлэһим хатырыгы хаалаабыт курдук хатара. Бэйэм байааттаннас

буоларым, түн-тан барарым. Арай харахпар төрөөбүт алааһым кэрэ көстүүлэрэ элэн-сэлэн элэгэлдьиһэн аһаллара. Кэргэним Дааһа барахсан көстөн кэлэрэ.

Кэмниэ-кэнэбэс түксүлүүр туһунан хаһы иһиллэрэ, тилэхпин быһыта үктээччи дьэ тохтуура. Сыккырыыр тыһыным эрэ ордон, бэйэм мөлтөхпүттэн кэлэнэн, дьонум аһымматтарыттан хомойон, санаан кэлэ-кэлэ дьонтон кистээн, соботох олорон сыһыһыан ытыырым...

ХАҤААРЫМАТТАН... ОСТОЛОБУОЙГА

Сарсыарда ойутан туруоран, ыксал бөбөнөн таньыннаран, түн-тан түхэрэн остуруойдаталлар, ол остуруойга хойутаан хамандыыртан сэмэлэнээччи — мин, бэйэм собуотум (взвод) дьонуттан кынчарыллааччы мин. Өссө сорохтор хамандыыр көрбөтүгэр кистээн сутуруктарын көрдөрөөччүлэр. Миигиттэн сылтаан кинилэр да эбии кыһарыйыһыга тиксээччилэр, онон эмиэ да сөп курдук.

Көрүү-истии, бэрэбиэркэ кэнниттэн остолобуой диэки остуруойунан эрчимнээхтик хаамыы буолар. Бастаан утаа “лиэбэй”, “быраабай” диэн хамаандалары кыайан өйдөөбөккө эрэй бөбөнү көрбүтүм, нэрээт бөбөнү ылбытым. Кыайан тэнгэ хаампакка, дайбаабакка элбэхтик мөбүллүбүтүм. Аты муоһаһааха наһаа сөптөөх өрүү быаны туттаран тэнгэ үктүүргэ үөрэппиттэрэ. “Кургуом” хамаанданы дьэгин өтүбүрүнэн эргиллэн эмиэ кынчарылларым. Кэлин үөрэнэн, кэккэлэһэ туран дьону кэтээн көрөн сыыстарбат буолбутум.

Дьэ остуруойдаан баран, чинник үктээн остолобуой диэки барабыт. Бастаан утаа өрүү кырыымчык аһылыкка үөрэнэн биэрбэккэ эрэй бөбөнү көрбүтүм. Чэ, кэбис, ити хааллын. Остолобуой диэки сангарды хааман истэхпитинэ, “саппыбаай” диэн хамаанда иһиллэр.

Ол аата дуо? Ол аата ырыаны тардан кэбиһин диэн хамаанда буолар. Ыллаһабын дуо диэн ыйытабын. Хайдах ыллаабат буолуохпугуй? Нэрээт ылаары дуо? Ыллаан бөбө буоллаҕа дии. Төһө да эрэй бөбөнү көрө сырыттаргын, төһө да дууһан ытыы сылдьар буолтун иһин ыллаа диэтэхтэринэ, дьэ хайаан да ыллаан тэйиэхтээххин. Чэ, кэбис!

Туох диэн ылыһыҥы даа? Ээ, онно мин курдук дьоннор, ол аата үөрэбэ суохтар, нууччалыы билбэттэр дөрүн-дөрүн хаһытан ылар миэстэлээхпит ээ. Өйдүүгүн дуо даа? Өйдөөмүнэ, холобур, “Маскыбаа майаа, лүбүүмайаа!” диэни эбэтэр “Уукрайыына арадынаайа, Бизларусийа салатаайа” диэни. Чэ, кэбис, ити хааллын, абаһыны баран...

НААР АРҢАА ДИЭКИ

Уһуун баһайытык бокуонҥа симиллэн арҕаа диэки айаннаатыбыт. Дойдубуттан тэйэн истэбим аайы санаам адыс түстэ. Саатар сахалыы

кэпсэтэр табаарыным суох. Дойдубун, дьоммун-сэргэбин харахпын быһа симэн сытан бу баар курдук элгэлдытэн көрөбүн. Оо, хайдах курдук иллээхтик, дьоллоохтук олорубуппун, ааспыт олобум билинги түгэнигэ тэҥнээтэххэ ордугун ымсыыра саныыбын. Онтон өссө эбии хараастабын. Муннукка чөкө түһэн сытан мохуорка ыыс-быдаан буруотун быһынан бииргэ айанныыр дьоммун кэтээн көрөбүн, хайдах тутталларын-хапталларын, сангаралларын. Холобур, “аҕал” диэни “даай” дииллэр эбит.

Биир ыстаансыһаа аҕалан кутан кэбистилэр. Ханна эрэ ильдэн тымныйбыт хааһы, курууска ангара уу биэрдилэр. Онтон остуруойдаан баран арбаа диэки ильдэ бара турдулар. Бэйэм да түн-таг сылдыар буолан манһай улаханлык аахайбатаһым, сотору-сотору этинг этэрин. Былыта суох халлааны одуулаһа сатаан баран, кэлин дьэ өйдөөбүтүм, бууска, буомба тыаһа эбитин. Ытыалаһар тыас өрө ньириһийэн улам чугаһаан истэ. Хайыыр да кыах суох. Кус оҕотун курдук дьоммун батыһан иһэбин. Дьонум да уруккулара буолбатах, били күлбүттэрэ-оонньообуттара суох, дьэбин уоһуйбуттара сүрдээх.

Төһө биэрэстэни барбыһыт буолла, бэс чагда быһыгар тохтоттулар. Сукуой бойуокпутунан үссэннибит, билээгэбиттэн уу истибит. Сынныата сылдыахтара баара дуо. Чагда ойуур сабатынан окуоппа хастан сыгарга диэн буолла быһыылаах.

Биир сиргэ сытан окуоппа хаһар диэн улахан үлэ буолбатах. Хата, ону баара кумах булкаастаах таастаах сир түбэхэн сордоото. Ол да гыннар күн сырдыга бағалаах, кыһаллан туран үлэлээтим. Таһаарбыт буорбун төгүрүччү иннибэр модьоволуу кутан таптаһан иһэбин. Окуоппам түгэбэр таһа суох сиргэ түбэхэн эбии куртах курдук онхой хаһынным. Сага хамандыыр быһыылаах, билбэт киһим кэлэн санныбын таптаһа-таптаһа тугу эрэ нууччалаата. Эгди буола түстүм. Көр, киһи эрэйдээхэ кыра да наада эбээт. Манна хонуу буолла.

БАСТАКЫ СҮРЭХТЭНИИ

Түүн харангата, сарсымарда дьыбара хабыр дойду. Дэлби титирээн турдум. Эмиэ сукуойдуу аһаатыбыт. Халлаан суһуктууларын кытта түүн сэллии түспүт сэрии тыаһа улам хойдон киһирэн барда. Биһигини туруорбаттар, саһан сытабыт. Ирэ түһээри окуоппабын эбии хаһынным, тупсарынным. Сэрии былаһын тухары бу окуоппаҕа сытан тахсыах курдук онгоһуннум. Окуоппаларбыт икки ардыларыгар сылдыһар тырансыһайаны өссө бэбэһээ хаспыһыт. Сотору-сотору хамандырдар, сибэсиистэр кэлэн аһаллар. Мин кинилэри баардылаабаппын, өйүм-санаам бу алдырхайлаах дойдуттан тэйэр эрэ туһунан толкуйдуурга түмүллэр.

Күн уотугар тартаран нухарыйан хаалбыһын. Арай биһирдэ киһи баргыһарыттан уонна тэбиэлириттэн уһуктан хатыгыһайа түстүм.

Иэним кэдэнгэлээтэ, симириинэ тураары өндөнгөлөөтүм. Киһим санныбыттан аллара баттаата, өссө күүскэ бардыгынаата. Собоутум хамандыра эбит. Арбаа диэки ыйа-ыйа элбэби сангарда. Кулгаахтаах буолан иһиттэбим, тыллаах буолан ыйыттабым дуу? Ханна баарый, дьүлэй киһи курдук мээнэнэн көрөн турабын. Оо, нууччалыы билбэт баар этэ оччолорго улахан сор. Ахтамаат саабын ылан окуоппам үөһэ уурда. “Эстэрэлэй наада”, — диир. Тонхох гынабын. Кини салгы тырансыайа устун сүүрэ турда. Иннибин көрө сатыыбын. Туох да суох. Арай сирим ньиргийэргэ дылы, буруо дуу, быыл дуу иннибэр көтөбүллүбүт. Тула өттүбүн көрүнэбин. Икки ойбосторбор баар саллааттарым ытыалаһарга бэлэм сыталлар, сирэйдэрэ-харахтара турбут. Уйан-хатан биллэрэ кэлбитин эппинэн-хааммынан сэрэйдим. Бэл чэмэлкэй күнүм кытта өлбөөдүйбүккэ дылы буолбут, күлүгүрэн хаалбыт.

Били быыл дуу, буруо дуу дии санаабытым ньиэмэс таангалара буору өрө бурбатын иһэллэр эбит. Кэннилэриттэн ыам бырдабын курдук туорахтанан ньиэмэс саллааттара. Кэннибин хайыһан көрөбүн. Бөдөҥ бабайы бэстэрдээх чагда барахсан миигин угуйбуттуу суугунуу аххан турар. Эмискэ чагда диэки сирим барыта түллэх гына түһэргэ дылы гынна да сүрдээх улахан тыас ньириһийдэ. Мин окуоппам түгэбэр мэлис гынным. Били куртах курдук онго хаспыт сирбэр чөкө түһэн хааллым. Аны аттыбар сэнэрээт эһиниэ быһыылаах, ыһы-хаһы, тыас-уус, маатыра-куутура үрдэ суох оргуйа түстэ. Өй мэйдээх тулуйбат быһыыта-майгыта. Икки сөмүэйэбинэн кулгаахтарбын бүөлэнэбин. Оччоҕо били амырын быһыы намырыһарга дылы буолар. Сөмүэйэлэрбин ыллахпына, тыас-уус өссө издээн буолар. Онон кулгаахпын бүөлэнэн, харахпын симэн сыттым. Ол сыттаһына, били собуотум хамандыра сатана кэлэн, сабабыттан түүтэх курдук ыйаан таһааран окуоппам модьоботугар биллэхтин бырахта. “Эстэрэлэй да эстэрэлэй” диин хаһыгытыр. Тэнгэһиэм дуо? Ахтамаатым үрдүгэр түһэн ытар сыал көрдүүбүн. Биир кэм буруо, быыл өрө бурбайан олорор. Киһи дэбигис кыһаан ытара көстүбэт. Хайа уонна бу үйэҕэ киһини кытта бултаспатах бабайым. Оннооҕор иитиитэ суох сааны киһи диэки туһулуур айыыргыыр буолан киһини кыһаахпын санаам буолбат, илиим барбат, өйбөр баппат. Хайдах мээһэ ытыахпыный, хаарыан буулдьаны барыахпыный. Хамандырым диэки ыйытардыы көрөбүн. Киһим аттыбар сытан саабын ылан тус арбаа тутуат, чыбыһын тардан кэбистэ. Ахтамаат өрө дьинигийэ түстэ. Онтон миэхэ тутгарда, “эстэрэлэй” диир. Ээ, мин ылым да икки харахпын быһа симэн баран чыбысынын тардан кэбистим, киһим дьэ дьүгэлийдэ.

Ньиэмэстэр сэнэрээттэрэ аттыбар эстэн сир түллэннэс, буулдьаларын тыаһа чыбырбас. Хамандырым бараатын кытта мэнээх ытарбын тохтоттум. Ыыс-быдаан быһыһан күлүгүлдьүһэр күлүктэри

кыһы-кыһы ытыалаатым да, санаам буоллабына кэннибэр суугунуур бэс чагда уонна били диринник хастыбыт онкучабым сыйыһар. Хайдах эмэ гынан бу алдырхайтан тыннаах хаалбыт киһи диин.

НААР ИЛИН ДИЭКИ...

Ити күн өстөөхтөр кимэн кириилэрин хаста-хаста төттөрү охсубуппутун билбэппин. Киэһэ изд-дьиэл буолуута дьэ уоскуйа быһыытыдыбыт. Салгын буорах, быыл уонна умайбыт буор сытынан аңылыһар, Ийэ сир ыарахан бааһы ылбыттыы ынчыктыырга дылы гынар.

Хамандыыр кэрийэ сылдьан биһигини көрүтэлиир, бэрэ-биэркэлиир. өлбүт да, бааһырбыт да элбэх. Хата, мин дьол быатыгар бастакы күн этэнгэ буоллум. Хамандыырбыт били чагда спуор (сбор) онордо. Миигин остуруой иннигэр таһааран туран туту эрэ диин нууччалаата. Бу сырыыга бабас туох да буруйу онгорботох киһи, мин киниттэн соччо куттаммаппын, арай саллабын эрэ. Хата, туту этэр эбитий, мөбөр дуу, хайгыыр дуу — ону билээри киһим сирэйин-харабын сирийэн одуулаһабын.

Хайа, добоор! Киһим мөбөр эбит! Мин соһуйуу бөбөнү соһуйдум. Онтубун киһим бэлиэтии көрдө быһыылаах, абарбыттыы ойон кэлэн ахтамааппын, диискэлэрбин, кыранааттарбын былдьаталаан ылла. Күнүс үс кырынааты, икки диискэни эбии биэрбиттэрэ. Мин ытар сэппин харыстаан олору адыас да ороскуоттуу илигим. Диискэлэрбин уонна кырынааттарбын ыйа-ыйа, саллааттарга көрдөрө-көрдөрө сирэйбин сыһайда, тиритиэр диэри мөхтө. Ньиэмэстэри харыстаан, аһынан ытыалаабатах, кырынааты, ботуруону ордорбут үһүбүн...

Чуут-чаат таннарыахсыт курдук көрөн сонно остуруой иннигэр ытан кэбиһэ сыста. Ол киэһэ эмиз доботторум кынчарыйар, миигиттэн тумна хаамар киһилэрэ буоллум.

Кыраттан ингэ сылдьар киһини ити түгэн ордук издэттэ. Симмэр түстүм да, туох да тыаһа-ууһа суох хомунан, бэркэ диин сыбдыһан, харанаҕа күлүктэнэн, уһун күнү быһа угуйа турбут бэс чагдам үөһүн диэки киирэн, илин диэки бара турдум. өйүм-санаам наар илин диэки. Төһө кыалларынан өлөр өлүү бүрүүкээбит сириттэн ырааппыт, тэйбит киһи диин санаалаахпын.

“ЧААС БЭТЭРЭЭЛ...”

Атабым иминэн сирдэтэн, окко-маска кэтиллэ сыһа-сыһа илин диэки барбахтастым. Халлаан сүһүктуйуута хаамыбын эбэн биэрдим. Наар илин диэки дьулуһабын. Суолтан халы халыа сатыыбын. Лаппа

сырдаабытын кэннэ эргэ сиилэс дьаамата дуу, туох дуу инигэр кэтиллэ түстүм. Турбахтаан толкуйдуу түһэн баран, ойон киирэн инним собуруу өттүнэн туора эбии онхой хастан киһи холкутук сыгар онкучабын начаас онгоһуннум. Онкучабым буоругар араас бөбү аҕалан кутан туох да биллибэт онгоро сатаатым уонна били ниммэр киирэн угуян буккураан хаалдым.

Ужуктубутум күн арбаалы быһыытыбыт. Манна дьэн эттэххэ, дойдубуттан арахсыахпыттан ыла аан бастаан киһилии нус-бааччы, астына, дуоһуйа утуйдум. Бэл дьэтэр харабым кэнээбиккэ, өйүм-санаам дьэнкэрбиккэ дылы буолбут.

Сэрэнэн, өндөйөн тула өттүбүн көрүнэбин. Тьа сабатыгар баар эбиппин. Собуруу кизг хонуу, арбаа, хоту, илин өттүлэрим бэс булкаастаах ойуур. Ол эрэри мастара наһаа динкир буолбатахтар, сага ситэн эрэр мастардаах. Чугаһынан киһи баара көстүбэт.

Сукуой бойуоклунан набылыччы, хас биирдии куһуогу, кыырпабы өр ыстаан, айахлар амтана хаалар гына ыксаабакка аһаатым. Бэбүһээ киһэ толоруммут билээгэбиттэн астына собус уу ыймахтыы истим уонна ниммэр киирэн синиэлбин ангар энэрин тэлгэнэн, ангарын саптан, билинги балаһыаньабын ырангалыы сатаатым.

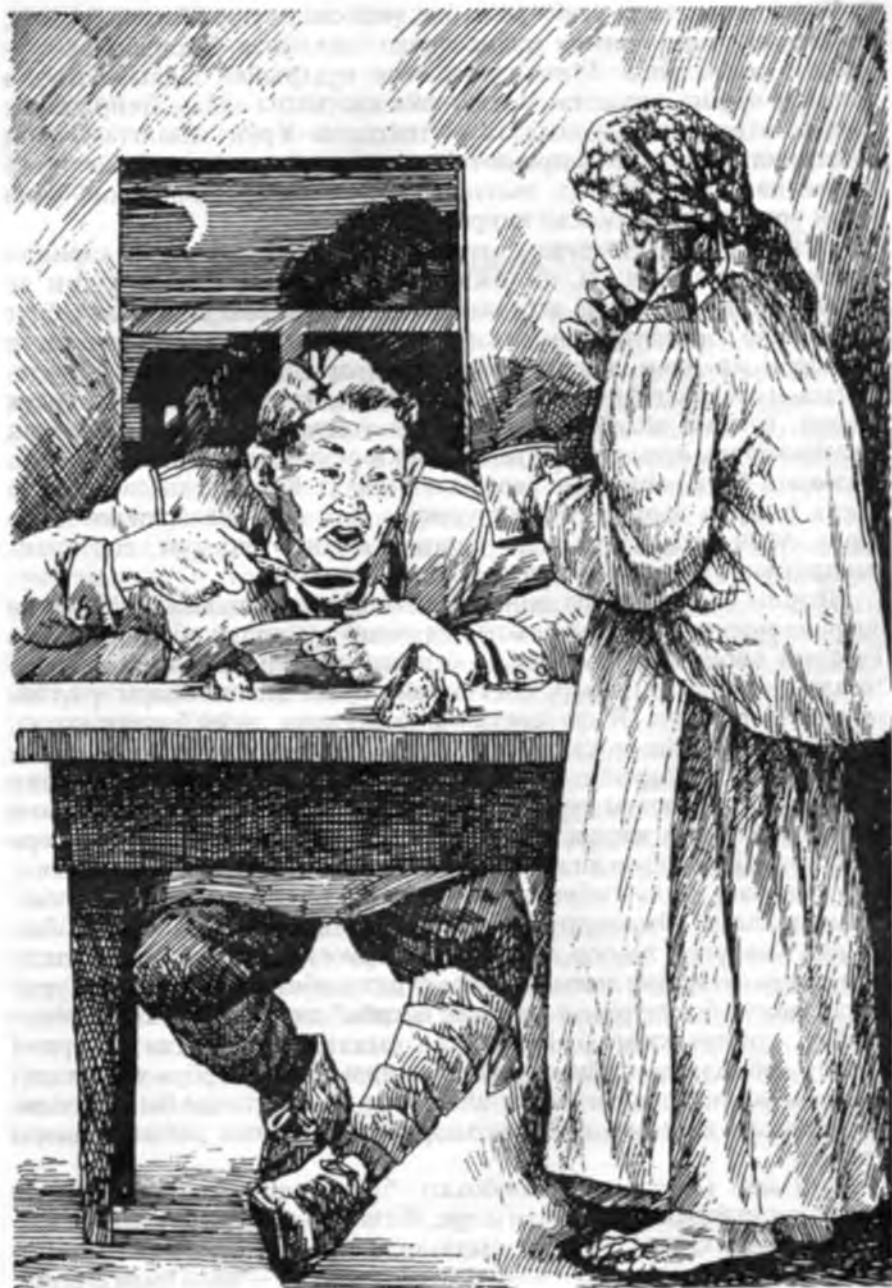
Дьэ киһи ымсыырбат сордооҕо эбиппин. Бэрэдэбиэйтэн көңүлэ суох күрээбиппин. Ат орус кыайан таппат алдьархайдаах ыар буруйун оностуммуспун. Дэсэртир быһыытынан көрүлэн остуруой инигэр ытыллыахтаахпын эбэтэр ыстрапынуой баталуйуонга түбэһиэхтээхпин. Чэ, кэбис, сор дьэтэбин. Дойдубуттан тэйиэхпиттэн ыла хаһыс-хаһыс үөхсүүм эбитэ буолла, эмиз ньиэмэстэри кытта үөбүстүм: “Эриэн кыыл ньиэмэстэрэ биһиэхэ саба түһэн, бу сорумуну көрө сырыттаһын”, — дьэн.

Бу түүн илин дьэки түспэбэлээн баран, бүччүм сире булан, күнүс утуйуу, сынньаныы кэнниттэн, кизһэликтии бэйэм дьоммор: “Хамандыыр хидиэ? Хамандыыр хидиэ?” дьэн ыйыта-ыйыта киирэн биэрэргэ быһаарынным уонна хамандыыры буллаттардахтарына “чаас бэтэрээл” дьэхтээхпин.

Сити сытан сир сиигиттэн дьагдыайдым, быстах самыыр түһэн курулатан ааста. Сэрин тыаһа сэллии быһыытыйда, сөмүлүөттэр көптөг буоллулар. “Айыы тойон танарам, араҥаччылаа, күүс-көмө буол”, — дьэн хаһан да танараба үнпэтэх бэйэм илин дьэки көрөн туран көрдөстүм, кириэстэнним, бокулуоннаатым уонна тугу эрэ уорбут киһилии кирик-хорук туттан, кылап-халап көрөн кэбиһэ-кэбиһэ чугас собус ойуурум дьэки үөмэр-чүөмэр үктэнэн бара турдум...

ДЭРИЭБИНЭБЭ

Үрэх кырдалын батыһа субуруйбут дэриэбинэ көстөр. Мин тэйиччиттэн кэтээн көрө сытабын. Кэлии-барыы, сүпсүлгэн бөбөтө.

Олохтоохтор бааллара соччо кестүбэт, үксэ саллааттар. Сотору буолаат, кинилэр да имил-дьимил мэлис гынан хаалдылар. Дэриэбинэбэ уучуумпу сатыылыыр. Мин кэтэс. өссө нухарыйан ыллым. Киэһэ түөртгүүр сабана, арбааттан болутуорка массына кэллэ. Биир улахан дьибэ — оскуола быһыылаах — тохтоото. Үрүн халааттаах дьон начыылка тутта-тута иһирдьэ-таһырдыа элэстэннилэр. өссө биир массына кэллэ. Оволор, дыхталлар муһуннулар. Дэриэбинэ эмиэ тэбэн эрэр күөстүү түллэн киирэн барда.

Саспыт сирбиттэн туран, дэриэбинэ бэтэрээ өттүттэн кэрийэн маллары тонсуйан: “Сэбиэскэй саллаат, даай”, — дии-дии ас көрдөөтүм. Ким килиэп, ким сымыт, ким туустаах сыа, ким буспут хортуоппуй бэрсэллэр. Биир эмээхсин тарбагынан ыгыран дьибэтигэр киллэрэн ип-итин, хоргун бөбөлөөх буорус диэн миини иһэртэ. Амтанын ахсарбатым, барыта от-мас адаарынгны сылдыарын курдук эрээри, итинни аһаабатабым ыраатан уонна аччык да буоламмын тиритэ-хорута, астына аһаатым. Хара килиэп биэрбитин хаһааным. Эмээхсин бэркэ аһыммыт харагынан көрөр. Күүлэбэ тахса сырытта уонна балачча дьобус туой куруускаба тугу эрэ киллэрэн иннибэр уурда. Мин кубаас дуу диэн сэргээн иһэн тохтоотум, сыттын-сымардыын атын ас — сомогуон эбит. Дьэ, бэрт.

Иһэрин испэппин, ол оннугар атын аска атастаһабын. Үнүрүүн биэрбит норкуом нуорма арыгыбын сыаба атастаһан абыраммытым. Туустаах сибиинньэ сыатын — барахсан уойар да буолар эбит — “саала” диэн ааттыыллар. Быччаахайа суоҕа энинэ аһары үчүгэй, тотоойута сүрдээх. Кыра собуһу айаххар уган эмэн бүтүрдэххинэ, бирээмэ күнү быһа өнг сылдыабын. Ол да иһин үрүн сирэйдээх, төрөл унуохтаах буолаллар эбит бу нуучча омук. Ону саныы-саныы эмээхсин сомогуонун, билээгэм уугун тобобун сүөкээн баран кутуннум уонна “өссө даай” диэн көрдөстүм, билээгэбин айабын тонсуйабын, өрө тутан түгэбэр сылдыар диэн ыйан көрдөрөбүн. Барахсан тутта өйдөөтө, этитэ барбата, билээгэбин ылан таһырдыа табыста, мин миискэбин салыы хааллым. Эмээхсин балачча буолан баран киирэн билээгэбин биэрдэ. Көрбүтүм, доҕоор, ыы-быччары сомогуон кутуллубут. Барахсан саха эмээхситтэригэр дылы сайабаһа сүрдээх эбит дии санаатым. Туран бокулуоннуу-бокулуоннуу “пасиба, пасиба” диэмэхтээтим. Аһабыт-сиэбит, топпут киһи быһыытынан сылаах миининэн кэбэрдэн кэбиһэ-кэбиһэ танаспын-саппын өрө тардынным, курбун холкутатан биэрдим уонна өссө төгүл махтанан баран таһырдыаны былдыастым. Эмээхсиним тугу эрэ санара-санара кэлиикэтин ааныгар диэри атаарда.

Мин аны малларга тохтообокко, били бааһырбыттары муспут дьибэлэригэр бардым. Чунганаан собус, бытааннык. Олбуор айаҕар биир дыхтар буочукаттан уу баһа сылдыар. Онно тийэн: “Хамандыыр хидиэ?” — диэн ыйыттым. “Кокуой хамандыыр?” — диэн били сирээсэ

бэйэбиттэн ыйытааччы буолла. Соһуйбут. Онуоха мин: “Чаас бэтэрээл”, — диэн бэрт өр ботугураан бэлэмнэммит тылбын этэбин. Дьахтарым чочумча тохтуу түстэ, миигин одуулаһар, онтон туох эрэ диэн санарда. Мин тугу да өйдөөбөккө мээһэнэн көрөн турабын. Дьахтарым тарбагынан ыгыран “батыс” диэн көрдөрдө. Онтон били улахан дьибэ айаҕар кэлэн баран, миигин хаалларда. Бэйэтэ иһирдьэ киирдэ.

ЛУОХТУУР ДЬАХТАР

Мин холуодаба өйөнөн ту-ур! Балачча буолан баран, биир бирээмэ икки мизтэрэлээх дыхтар тахсан миигин таба көрбөккө эргичингээн баран, төгкөйөн дьэ таба көрдө. Мин хангайан ту-ур! Тугу эрэ санаран кутар-симэр. Мин чурду да өйдөөбөппүн. Дьахтарым “докумуон, докумуон” дии-дии ытыһын тоһуйда. Мин ыксаабакка эрэ түөһүм сизбин хастан докумуоммун ылан дыхтар эмп сыттаах илиитигэр уунабын. Балачча көрдө. Онтон уоһун үмүрүччү тутта-тутта тугу эрэ толкуйдуурдуу бэрт ыраабы одууласта. Миигин өнгөйөн көрдө. Мин кини төрөл унуобун, эр киһи улахан киирсэ саппыктын тиэрэ аспыт суон бөтөбөтүн, байтаһын биз буутун санатар босхо араһан турар самытын, хамсаатабын айы салыбыры сылдыар алтан чаанньык саба эмиийдэрин, талба таһаатын сөҕө-махтайа одуулуу турдум. Дьэ, модьу дыхтар эбит! Барахсан туох доруоһатын сизин бачча улааппытай, хайа бэйэлээх ийэ, аба кинини айан онорбуттара буолуой диэн салла-сөҕө турабын. Хаһан харахтаабытым баарай мин манньык толлуу, модьу дыхтары. Мин да син тэбэр тымырдаах эр киһи элээмэтэ буоллабым дии. Ити сыныан одуулаһа турдахпына, биирдэ өйдөөбүтүм дыхтарым тугу эрэ санаран кутан-симэн эрэр эбит. Эмиэ да “дьиикэй” дииргэ дылы, эмиэ да “асыһаат” диэн айдаарар. Чөчөгөйү чомполоон буруйдаммыт оҕо курдук кулук-малык туттан, биир сиргэ тэпсэнэли, куру-дьири буола түстүм.

Сангаран күлүбүрэтэ туран эмискэ тохтуу түстэ. Кинини өйдөөбөппүн кэлин дьэ оройдотто быһыылаах. Утарыта көрсөн турдубут. Онтон дыхтарым “пойдуом” диэн уһун илиитинэн хаһыйа охсон ылан, хоннобун анныгар уктан аанынан иһирдьэ киллэрдэ. Киирээт уҕа диэки хоско сылдыар биир халааттаах саллааты ыгыран тугу эрэ уһундук нууччалаата, анараангыта наар тонхох гынар. Мин кинилэри хардары-таары одуулуубун. Тугу кэпсэтэллэрин өйдүү сатыыбын. Чэ, быһата били саллаат бас билиитигэр туттарда.

Халаатгах саллаат түөһүн тонсуна-тонсуна хаста да “Уйбаан” дигэн бэйэтин билиһиннэрдэ. Миигиттэн ааппын ыйытар быһыылаах. Мин бэйэм киэнин эпшэппин, тонгох гына-гына “Уйбаан, Уйбаан” дигэн кини аатын өйдөөбүтүм туһунан лэбэйэ турабын. Киһим сапсыян кэбистэ. Ойобоско кыра, таһырдыа тахсар аанынан батыһыннаран олбуор түгэбэр турар дьизэ киллэрдэ. Икки орон баарыгар икки киһи угуя сыталлар, муннуларын тыаһа араастаан тарылыыр, хабырынан хачыгыраталлар, ыңыранан ылаллар. Бырдалара быстан былдыата сытар мунгнаахтар быһыылаах.

Уйбааным улахан баах турарыттан сылаас хааһы кутан биэрдэ. Куруускаба чэй адалла. Модьу-таба түөрт кырыылаах атахтаах остуолга олонор эмиз аһаан бардым. Бэбэһээ киэһэ танараба үнтүтүм улаханник көмөлөспүт курдук буолла. Бу киэһэ быыс-арыт булан эмиз үнэргэ оҕостон сылдыбын. Дойдубар да эрдэхпинэ аһыырбынан соччо сирдэрбэт этим. Сааскы булт сабана Арбандаба андылымы сылдьан биир андыны, икки умсаабы буһаран баран биирдэ охсон турардаахпын. Барахсаттар эмистэрэ, хабахтарын сыалара сытыыта, санаатахпына билигин да айахпар амтана биллэргэ дылы гынар.

Дьэ, онон эмиз аһыыр дьолго тигистим. Аны хаһан тото-хана аһыырым биллибэт ээ. Онон чымаадыстаабаппын. Бапсыа да бүгүн олус табыллан эрэбин. Бэйэм да сыйла, нэс киһи ыксаабакка холкутук аһы олодум. Уйбааным бэйэтин түөһүн тонсуйан “уруускай” дии-дии мин ханнык омукупун ыйытар быһыылаах. Мин түөспүн тонсуна-тонсуна “дьокуут, дьокуут” диибин. Киһим мин курдук дьокууттары аан маннай көрдө, иһиттэ быһыылаах, төбөтүн быһа илгистэн, ханна олодорбун, төрөөбүт сирим ханна баарын туоһулаһар. Мин сатаан быһаарбат киһи “дөлөкүө” дигэн баран сапсыян кэбистим.

Аны туран ньуоска хороччу турар хойуу хааһытын наһаа лэбийэн быһыылаах, бөтөн лыгырбаан кириэн бардым. Өссө “чаай, чаай” дигэн киһибэр куруускабын уунабын. Уйбааным хап-сабар уу баһан биэрдэ. Мин киһибэр махтанах санаам кириэ, хаста да кураанахтаабыт куруускабар сомогуон кутан биэрээри гынан баран тардынным: бытыга умайдабына, амтаһыйдабына араһан биэриэ суоҕа, сымала курдук сыстаннаан сорбун сордуо дигэн. Бу диэки нууччалар арыгыны алыс батан иһэллэрин билбитим ыраатта. Биһиги, сахалар сордоохтор, ханнаабы харчыбытынан арыгынан утахтанахпытый, суох буоллаба дии. Оройуон киинин лааппытыгар биирдэ саһан киллэрэ сылдьан, дьон тимир буочукаттан дьэбиннээх испири чаанньыкка куттаран ыла туралларын түбэһэ түһэн көрбүттээбим. Сыта-сымара амырыын ас этэ, быһыыта. Чэ, кэбис, ити хааллын.

Бу түүн санныытаардары кытта угуйар буоллум быһыылаах.

Таһырдыа наадабын толоро таарыйа, ас булбучча айны тойон тагараттан бэрт өр көрдөстүм. Көрдөстүм өлөр өлүү, алдырхай айабар уган биэрбэтигэр, көрдөстүм түргэн собулук төрөөбүт дойдубар төнүннэрэ охсоругар, көрдөстүм хаанымсах бассыыстар күн сириттэн суох буолалларыгар көмөлөһөрүгэр, көрдөстүм кэргэттэрим, аймахтарым бары эрэни билбэккэ олодоллорун туһугар, көрдөстүм соботох саадыбай ынабым быйыл буоһаан, аны саас оҕус торбуйабы төрөтөрүгэр уонна да өссө элбэби. Итилэрим бары күн сарсыннаттан туолан баралларыгар толору эрэллээх, ыйан биэрбит лаппы оронноругар утуйан токуллан хааллым.

ҮҮРҮЛҮҮ

Бэбэһээ наһаа аһаан, манжырдаан, бөлүүн баттата-баттата утуйу бөбөгүн утуйдум. Сарсыарда дьонум кириин-тахсыы буолбуттарыгар туран синнигэс биилбэр диэри сыгыннахтанан сууна чалбаатаным. Атахпын устан, ыстааным бууттарын өрө тардынан, атахтарбын тобулпар диэри суунум. Күлтүччү кырыллыбыт төбөбүн тобоостоох түбэлтэ тосхойдор эрэ өрүү суунар үгэстээхпин. Уопсайынан да сирбэр-уоппар, дьоммор-сэргэбэр чэнчипинэн эмиз кэпсэлгэ сылдыааччыбын. Баттах, тыгырах үүнэрин өлөрдүү абааһы көрөөччүбүн, кир-хах итилэргэ наар мустааччы, ол иһин.

Бэбэһээни Уйбааным утуяа сытар. Барахсан түүнү быһа үлэлээбит бадахтаах. Баахтан хааһы баһан сиэтим, чаай истим. Уоспун-тииспин сага соттон бүтээпин кытта биир санныгытар киридэ, миигин ыгыран ылла. Батыстым. Куоспиталга кириэн биир балаата таһыгар муостаба сытар киһизхэ тийдибит. Истизнэбэ өйөнөн турар начыылкаба көһөрдүбүт. Киһи диэбитим ханна баарый, былыр көһүйэн хаалбыт мунгаах эбит. Начыылканы икки өттүттэн тутан, киһим бастаан, таһырдыа таһааран биир эргэ дьизэбэ ажаллыбыт. Ааны аспытыгар көрбүтүм хас да киһи сыгыннах өлүгэ көһүннүлэр. Хаан-сиин, баас-үүт бөбөгө. Эрэи бөбөнү көрбүт чинчилээхтэр. Мин куйахам күүрдэ, этим саласта. Титирирдээбит киһи курдук сапсалыбырас буолдум. Ис испиттэн дыгынһиэн ыллым, ытыыр, күлэр икки ардынан мэнэрийэ-мэнэрийэ өбүй да өбүй, хотуолаа да хотуолаа буолдум.

Биридэ өйдөөбүтүм били начыылка көтөхсүбүт киһим уолукпуттан ылан эркингэ ыга анһан туран икки издэспин таһыйан кутаалата турар эбит. Мэнэрийэ оонһуу сылдыбытым мэлис гынан хаалла. Бөтүөхтүү-бөтүөхтүү тыыммын кэнэтэн, нэһиничэ уоскуйдум. Моһуорка эринэн табахтаан бусхата турар киһим уоскуйбулпун көрөн, анкыбалбыттан ылан дэглэритэн илдьэн начыылка агар өттүгэр туруорда. Тэннэһиэм дуо, икки харахпын быһа симэн баран начыылканы көтөхсөн киһибин батыстым. Начыылканы сиргэ

түһэрээт да таһырдыаны былдыастым, кэннибэр киһим маатыралыы хаалла.

Бу дойдуттан дьүгэлийдэххэ сатаныһы дьин санааба кэллим. Манааккабын сүгэн олбуор ааныгар чугаһаан истэхпинэ, биир тэлиэгэлээх ат көлө тэлгэһэбэ утары кириэн кэллэ. Мин туораан биэр. Көрөн кылайан тур. Хатын туоһун курдук кубагай сирэйдээх эдэр кыһы икки дыахтар өйөөбүттэр, аты биир уол муоһалаабыт. Тэлиэгэ кэнниттэн хас да оҕо, эмээхсин арыаллыы батыспыттар. Мин саараан баран, саха омук сэдээбэ дэлэ дуо, киһилэр кэнниттэриттэн батыһан салбыннаатым. Аанга үрүн халааттаахтар тоһуйбуттар. Кэпсэтэллэр. Мин иһилли сатыбын да, истэн туһанарым аҕыйах. Чэ, быһата били кыыс төрүүрэ бу кэлбит быһыылаах.

Бэбэһээни төрөл дыахтар тахсан дыһайда. Кини тылын бары тук курдук толороллор. Кылаабынай дара буолара чуолкай. Миигин таба көрөн аһарда. Мин ымах гынан мичээрдээбитэ, тонхох гынан дорооболоспота буоллум. Кылаабынай дыахтар сагатын-инэтин, туттарын-хаптарын эмиз кэрэхсээн, сонурбаан көрө турдум. Кыһы дьизэбэ киллэрбиттэрин кэннэ чуо мизэ хааман бискэнгээн кэллэ да төнкөйөн туран сагаран кутан-симэн барда. “Аны манна аалынаама, мин харахпар көстүмэ, баран сэриилэс” дьин буолла быһыылаах. Мин кинини сыһыга үүммүт сибэкки курдук саныы турбут киһи соһуйдум, мух-мах буолан биир сиргэ тэпсэнэлээтим, онтон олбуор аанын былдыастым. Аһыннараары, дурда-хаһа онгостоору киһизхэ эрэх-турах эрэммит буоламмын, итинник хабыр сыһантан наһаа хоргуттум, кэлэйдим. “Куруубай да күтүр” дьин үөхсэн санаабын алы гынным.

АРААППАР

Өйдөөбүтүм үрэх күргэтин туораан үөмтэрин остуолбаба өйөнөн турар эбиппин. Эмиз илин диэки хаампыппын. Тоҕо эбитэ буолла, кэлин күннэргэ барарым кэллэ да наар илин диэки хайыспыт буолабын, арбаа диэки хааман эрэрбин тоҕо эрэ өйдөөбөппүн. Сэриибит тыаһа иһиллэр. Сөмөлүттэр өрүү көтөллөр. Хайыах бабаймыһы дьин муучу буола турдум.

Массына тыаһаабытыгар көрбүтүм илинтэн кыра дүөккэбэй элэстэнэн иһэр. Бу издээни! Улахан тойоттор массыналара! Түргэн үлүгэрдик толору тимэхтэнэ, курбун чингэтинэ, оммуокабын өрө тардына түстүм. Массына түннүктэрэ күн уотутар күлүмүрдээн кэлэн хорус гына түстэ. Мин симирина тур. Биир киһи массына аанын аһан: “Саллаат, иди судуа!” — дьин ыгырда.

Мин чинник, байманнайдыы хааман чинэйэн тийэн массына айабар тохтуу биэрдим, эпписэр диэки эргичис гынным уонна: “Суусум-саасым Сэбиэскэй Соһуус!” — дьин арааппардан тоҕу

мстанным. Киһим соһуйан чинэх гынна, онтон миигин чинчилиирдии одууласта, “паптары арааппар” диэтэ. Паптары диэн тылы дьэ бэркэ билэбин. Элбэхтик паптарыылаабыт сордоохпун. Эпписиэр ситэ этэн бүтэ илигинэ: “Суусум-саасым Сэбиэскэй Сойуус!” — диэн хатылаатым. Бу сырыыга мээңэ тобу ыстаммакка, бытаан уонна чуолкай собуустук. Киһим кэлэйбиттии ингээтэн кэбистэ, докумуоммун көрдөөтө. Мин балачча хасыһан ылан биэрдим. Аны кинилэри мин одууластым. Инники суоппар таһыгар олорооччу бэттииссэтин куубуктара улахан, мойуор буолбатах буоллабына, аччыгыһа бол-болкуобунньук быһыылаах. Сэри бастакы сылларыгар мойуору саамай үрдүкү чыын курдук акаарытык саныыр этим. Кэнники миэстэбэ икки кыра куубуктаахтар олорубуттар.

Улахан эпписиэр тугу эрэ сангарда. Массыына кэлин аана аһыллан биір эпписиэр тахсан миигин массыынаба олорто. Биір дэ үлүгэр эпписиэрдэр ортолоругар баар буола түстүм. “Силлибэт сирбиттэн дьэ ылаттардым быһыылаах”, — диэн дыксинэ олордум. Айаннаа-тыбыт, күргэни туораат, били куоспуталга начаһыах субу астаран кэлибит. Улахан эпписиэр докумуоммун биір дэ уонна массыынаба олор диэн буолла. Суоппардыын иккиэйэх хаалыбыт. Массыынаны көрсө суулан тахсыбыт манган халааттаахтары кытта эпписиэрдэри иһирдэ мэлис гынан хааллылар.

ХОХУЧУОЛЛАҕЫ

Кэри-куру буолан олоор. Суоппарым кинигэйэн ыллы-ыллы массыынаттан тахсан мотуорун хаһыста. Биір манган халааттаах сиэстэрэ эрдэттэн кэтэспит курдук элэстэнэн кэлэн тугу эрэ кэпсэттэ. Сирэйдэрэ-харахтара сырдаан, күлэн-үөрэн мичилиһэн, дьонум аны туран оонньоһордуу быһыыланан киірэн бардылар. Мин маннык тобоостоох түгэни мүлчү туппакка быһаарынным. Тахсан суоппартан табах көрдөөтүм. Киһим кинигэ мэйһэй буолбуппуттан кыйахана быһыытыйда, түргэн үлүгэрдик кисиэттээх табаһын бырабан биір дэ. Массыына күлүгэр тийэн бэйэм саппыйабар суоппарым кисиэтин биір эрийи курдуктан ордугун, барытын тэбээн ыллым. Уонна испэр “акаары буолбат буол” диэн сэтэри санаатым. Итинник санаам маннык биричиинэлэрдээх: көр да маны, улахан эпписиэрдэр күөнэригэр сылдьан иһэ тот, таһаһа ыраас, уоттаах сэрии диэнигэ кыттыбат, сураһын эрэ истэр уонна өссө манна кэлэн ойох көрдөөн чичигини сылдьар диэн. Итинник санаабыттан бэйэбиттэн бэйэм кыныннан кэлим да эмиз кинигэ мэйһэйдээр толкуйданым. Улахан баһай эрийи табаһын болточчу уоппутунан, чобуо собуустук хааман тийэн, били бытааһа самыгын имэрийэ турар суоппары аһар анкыбалыттан эргилинэри тартым. “Табаах өпсүө”, — диэт, кураанах кэриэтэ кисиэтин туттаран кэбистим. Дьахтар күлэн чачыгараата.

Киһим бастаан өйдөөбөтө, онтон дьэ оройдоото быһыылаах: “Ах, ты хосуол”, — диэн эрэр баар да халлааны көрбүтүнэн ханна эрэ көтөн хааллым. Сиргэ тийэн бырабылла түстүм, доргуйдум, орубуна сынгааха уоптарбыт. Хараһын быһа симэн сытабын, хамнаабаппын. Ойон турдум да иккистээн охсулларым чуолкай. Бачча атабастанан, охсуллан баран хайаан да хохучуоллаһар санаа киір дэ: улахан эпписиэр тахсар диэри сытарга диэн, суоппары буруйдаатары. Дьахтардаабытын биллэриллээ, хосуоллаабытын көрдөрүлүө!

Били сатана сэрэйдэ бадахтаах, мин былааммын. Атаһын тыһаһа кэлэн аттыбар тохтоото, миигин өгөйөн көрөр быһыылаах, онтон улукпуттан ылан хороччу туруоран кэбистэ. Хараһын көрөн кэлим. Киһим дьуолка аны туран, били, мин табаһын тарда сылдьар эбит. Ону көрдүм да өссө абардым, “өлүм” диэн сахалы сарылаат, такымнарбын накыс гыннаран охтон киірэн бардым.

Охторо сылдыа баар дуо! Кимнээбэр сылбырбатык илиитигэр түһэрэн ылла да, икки хоннобум анһыттан ылан массыынаба соһон тиккирэтэн илтэ, буорбун-сымын тэбээтэ, көхсүбүнэн өйөннөрөн кэбистэ. Мин хараһын аргыһа аһаһан, өлөн бүтэн эрэр киһилии нэһилэ ботугураан “табаах даай” диэтим. Киһим үөрбүт курдук массыынаны эргийэ барда. Мин ол-бу диэки көөр. Били дьахтар суох, дыһала холлоору гыммытыттан куттанан мэлийбит. Сэри тыһаһа хойдубут, санаабар чугаһаабыт курдук. Суоппарым биір хаа мохуорканы туттаран кэбистэ. Пилоткаһын ылан тобугар тэбээн баран кэтэртэ, санныбын таптаһа-таптаһа “маладыас” диэтэ. Мин ас булан “килиэп даай” диэччи буоллум. Киһим турбахтыы түһэн баран маатыралаан кутта-симнэ, үрүн чааннык саһа бар түү сутуругунан сирэйбин сыһайда. Муннубуттан бирээмэ хаан оһуолуу сыста. Хата, хааннаабыта буолаарай диэн хап-сабар муннубун соттон көрбүтүм, хаан хантан кэлиэй, иринэ курдук күп-күөх сыыһым ыгыллан тахсыбыта ытыспар баһыллан кэллэ. Ээ, абардым да синэ биір диэн баран маатыралы турар киһим ханас харытыгар сотон кэбистим. Саһаһык соһус хатыһылаах суппун синиэл барахсан сыһынтын бири да ордорбокко илдэ хаалла.

Ону эрэ күүппэтэх киһи өрө экирии түстэ, сыһын соттор аакка барда. Мин улаханнык иэстэспит киһи быһыытын үөрэн, ыртаһа мичээрдээн туур! Киһим маатыралы-маатыралы били баһайтын ыраастанар. Маатыраларын баһас балачча билбэхтэһэбин: “субуолуч”, “дьюобунай”, “суукун сыһын” уонна да элбэһи. Хата, сахалыта хайдах эбитэ буолла?! Чэ, “суукун сыһыннара” өйдөнөр — сыһын сотун диэн буолуохтаах, оттон “дьюобунай дара” дьүгэлэй диэн эбитэ дуу, чэ кэбис, сатан быһаарыа суохпун. Туох аанһаны баран, сатана тылларын истибэтэх киһи баар ини!

Дьэ итинник дьаабылана турдахпытна куоспитал аана икки аһы нэлэйдэ да дьон бөбө таһырдыа туораахтана түстүлэр. Илин-кэлин

түсүһүү, хаптах-нылас гынсы бөбө буолдулар. Мин ону барытын кисти-саба кэтээн көрөбүн, бабар, хаһан эмэ наада буолуо дигэн. Улахан эпписиэр көрбөтөр ханнык дигэн дьон кэннигэр саһан кылайан турабын. Мин бэйэлээби умнуох киһи буолуо дуо “эрэдэбизэй, иди судаа!” дигэн этэн хабылыннарда. Эт-этим зймэнэлини түстэ, куйахам түрүтэ тытта. Сукугнаан тийээн утары турунан кэбистим. Ол айы “суусум-саасым” суох буолла. “Симниринэ” турабын. Киһим минигин сымнаастык көрөр-истэр. Эрэл кыыма кылам гынан ааста.

Эпписирим аа-дьоо хааман кэлэн мизэх санныбар илинтин ыар собустук уурбутугар, ыһахчас гынан иһэн өрүһүнүм, кыбыста быһытыйдым. Син киһи илинтин уйуом эбитэ буолуо да, кэһэйбитим сиэн сыттаҕа дии. Киһим сынгаахпыттан өрө анһан сирэй-сирэй-битинэн уун-утары буола түстүбүт. Көрбөхтөөн баран: “Ньымы-гыраатнай чэлэбизк, ыспасыба синп, иди байбаай”, — дигэтэ.

Итини тылбаастаатахха манньк тахсар: ньымыгыраатнай чэлэбизк (үөрэбэ суох киһи), ыспасыба синп (тыыннааххар баһымыба), иди байбаай (сэринлэхэ бар) дигэн. Дьэ онон эмиз боруонҕа барар буолдум.

ЭМИЭ АРҒАА ДИЭКИ

Лүөккэбэй массыынаҕа олорсон кэлбит биһир эпписирэ кытта болуутуорканан арҕаа диэки айаннаатыбыт. Адьас да ырааппатыбыт. Сотору буолаат кир-хах, буор-сыыс буолбут, көлөһүн-балаһын алдыбыт, сылайбыт-элэйбит аһыйах саллааттарга кэтиллэ түстүбүт. Эпписирим баран кэпсэттэ, минигин хаһытаан ылла. “Тубайаа оруота” дигэн баран хаалларда, бэйэтэ салгы айанныы турда.

Оруотам дьонугар салбыннаатым. Ким да минигин “эн бэйэлээх кэлин” дигэн өрө көрбөтө, сэнээрбэтэ. Үс күннээх кыргыһыга дөһөн, аах-маах буолан, тыыннаах орпугтарын өссө да итэбэйбэккэ олороллор быһыылаах, мээһэнэи мэлээрингэнэллэр. “Хамандыыр хидиз” дигэн бэркэ этэ үөрэммит тылбынан ыйытан көрдүм да, ким да хардарбата. Мин кэрийэ хаамтым. Тобо эрэ куубуктаах хамандыыр баарын көрбөтүм. “Эһээ, эһиги да буоллар, тоскутун ылбыт балахтаах”, — дигэн сэтэрин санаан иһэн айыырҕаатым, “сатана уола, туох буолдум”, — дигэн бэйэбин бэйэм сэмэлэнним, сэнизтэ суох төбөбүн илгининним уонна биһир бос төрдүгэр тийээн олорунан кэбистим. Оруотам дьонугар холоотоххо тоттук, сынһалангык сылдыбытым, кыргыһыга кыттыны ылбатабым харахха бырабылла сылдыар быһыылаах. Ол иһин дьонум көрбөтүнэн кисти-саба сирэйбин-харахпын буорунан биһинним, синизэлбин эмиз. Бэйэм кимнээбэр да иэдэйбит көрүнгэнэн, үүтүн тохпун оҕо курдук сүөм түһэн, харыс хаалан, сонуоран, кумуна туттан бүүчүлэн, барыбын бары ыһыктынан олордум.

Саһа-ингэ суох. Ким эрэ үөһэ тыһнар, ким эрэ үөхсэн ботутуруур, ким эрэ ынчыктаан ылар. Ити олордохпутуна, икки эпписирдээх саллааттар, өссө буорайбыт көрүнгээхтэр, тийээн кэлдилэр. Осторуойдаан дигэн буолла. Эпписирдэр мээһэнэрэ буолбатах быһыылаахтар. Ол эрээри харахпын эрэммэппин ээ. Мин көрдөхпүнэ нуучча барыта биһир курдук, үүт-маас үкчүлэр. Адьас сатаан араартаабалпын. Арай сангардахтарына эрэ билэттибин. Муода бабайы.

Бэйэ бодобутуна тардына собус туттан осторуойдааһын буолла. Идэбинэн саамай тигэххэ турдум. Ким да минигин аахайбат. Мин да өлөр өлүү тыгырабыттан мүлчү туттарбыт киһилин, эрэйи-муну энэрбинэн тэлбит саллаатты, иэдэйбит ахан сэбэрэлэнэн, сакуллан турдум.

Балачча чыыннаах быһыылаах, биһир эпписир бөтүөхтүү-бөтүөхтүү сангаран даргыйда. “Папалньаманья”, “На отдых” дигэн тыллары өйдөөн хаалан күдүкпэр имнэнним. Сынһаланҕа тахсар буолахпыт дигэн.

Орубуна оннук эбит. Илин диэки кудуччу хаамы буолла. Аһыйах бизрэтэни бараат, кэтэһэн турар массыыналарга олороот, илин диэки түстүбүт. Дьэ, бэрт да бэрт.

СЫННЬАЛАНҒА

Били куоспиталлаах дэриэбинэбитин быдан илин ааһа түстүбүт быһыылаах. Биһир үлтү буомбаламмыт кыра куоракка тохтоотубут. Тимир суол таарыйар эбит да, дэлби буомбалаһан, ыстаансыыата тобу тэптэриллэн күөдэллэнэн сытар. Санаабар биһиниги илинтэн аҕалан бастаан түһэрбит сирдэригэр майгынныыр. Син туох эрэ дигэн ааттаҕа буолуо да, ону өйдүүр дьол мизэх тиксибэтэх.

Хата, тото-хана аһаттылар. Киһирэр аан холоодатын ойбоһуотар соҕотох тоһовоттон ингэн эйэнэлини турар туох эрэ дигэн суруктаах хонтуора дьизэ хонуу буолла. Араас бөх мунһууллубут кыараҕас чуулаан хоһу булан онно олохсуйдум. Дьоммуттан туспа, соботох. Уопсайынан да дьонум харахтары аала сатаабалпын, хайдах эмэ гынан биллибэтинэн-көстүбэтинэн сылдыа сатымын. Ол да иһин быһыылаах минигин улаханнык доҕор-атас онгостон баардылаабаттар, суох буолахпына сүтүктээбэттэр. Бу кизэхэ утуйарбар дойдум диэки кыратык да буоллар чуһаһалпытыгар, бүгүнгү үрүг күнгэ тыыннаах хаалбыппар махтанан уонна сарсын манньк үтүө күн тосхойорутар көрдөһөн танараҕа үнгэн тонхонноотум. Кэлин кэмгэ эрэнэрим эрэ танараҕа, көрдөһөрүм эрэ — киһи буолан хаалла. Танараһыт буолаары гыннабым дуу, муода бабайы!

Били чуулааммар ханан да күн сырдыга тыкпат. Төһөбө эбитэ буолла, кизг хосторго олохсуйбут дьонум туран сүнсүлгэн бөбө

буолулар. Мин кирийэн сытабын. Онтон эмискэ: “Хайа, дьонум өссө илин диэки түһэллэрэ буолаарай?” диэн өй көтөн түстэ. Ыксап бөбөнөн хомунан, чуулааммыттан ойон табыстым. Түннүгүнэн көрбүтүм дьонум осторуойдаан, эрбии тийһин курдук, кэчигирэһэн тураллар. Массыына баара ханан да көстүбэт. “Сатыы ытыахтара дуо?” — диэн саараан турдум.

Итинник иэмэ-дьаама суох биэрэннии турдахпына, дьонум “быраабай” бизрдилэр да барааттаабыгынан илин диэки хайысхалаах уулуса устун хааман кимиллэннэтэ турдулар. Мин ыксааһын буол. Дьонум ырааталларын кытта ойон табыстым да, кэккэлэһэ сытар уулуссанан быһа түһүнэн кэбистим. Төһө да сыылбам иһин хаамар дьоннордообор түргэним биллэр буолаба. Куота кэлэн туора быһа охсон ааһар тонгодох уулуса муннугар кирийэн, саһан турдум. Дьонум бастакылары ааһа бардылар. Оҕо, дьахтар сэдээбэ дэлэ дуо — элбэхтэр. Мин кэлин киһи ааһар кэмигэр ойон кириэн дьоммор холбоһо оҕустум да тэнгэ хаамсан барса турдум. Кэккэлэһэ иһэр киһим соһуйуох курдук гынан иһэн мичээрдээтэ, ангаар харабын быһа симэн имнэннэ, мин хойутаабыппын кимизэхэ да эппэт киһи буола түстэ.

Эгди буолан, эрэх-турах сананан, дьоммун кытта барсан истим. Куорат тас өттүгэр тахсаппытын кытта саһан турбут уонча таанкаба олортулар да арбаа диэки түһэ турдубут. Ону эрэ күүппэтэх киһи өмүттэн хааллым. Боруон инники кирбиитигэр ыга астаран тийээн биридэ аннылла түстүбүт.

ЭМИЭ ӨЛҮҮ ҮӨҮГЭР

“Бору-бостуой дьоммун экирэтэн”, — диэн бэйэбин бэйэм сэмэлэнэбин, инники иһэр таанкалар быылларыгар чачайа-чачайа үөхсэрим быһыгар силлээн тобурҕатабын.

Таанкалартан дьонум ыстанан эрэллэрин көрөн, түргэн үлүгүрдик аллара ойдум, хаптас гынным. “Са Ородину! Са Стаалина!” — диэн хаһытыы-хаһытыы хамандыыр иннин диэки ойдо. Саллаат барыта кини кэнниттэн түһүнэн кэбистилэр, идэбинэн тиһэх сылдыабын. “Бөрүөг”, “Ураа” — дии-дии өстөөбү утары ыстаныы буолла. Биир модьу саллаат кэнниттэн сүүрэн тэлэмээттэнэн истим, хаһа онгостон. Киһим эрэйдээх мин кинини ньиэмэс буулдьатыттан хаһа онгостон иһэрбин хантан билээхтиэй, суох буоллаба дии.

Үөһэттэн бумба ыйылыыр, сэнэрээт улуйар. Олор бары биһигини кыһаабытынан Ийэ сири булаллар, эстэн, тобу баран күөх кырсы күл-көмөр онгороллор, үрүө-тараа ыһаллар. Оттон аллараа бөлөмүөг, ахтамаат, бинтиэпкэ буулдьалара тигээйи уйатын тобу тарпыт курдук дып-дыгынас, ып-ыйылас, чып-чыбырҕас. Санаабар ньиэмэстэр харахтарыгар мин эрэ көстөбүн. Бары миигин кыһаан, туһулаан ытар курдуктар, эмискэ баҕайы наһаа куттанным, ынырыктык тиритэн

кэллим. Сэнэрээт тобу тэппит боруонкатыгар сирэйбинэн умса баран түстүм. өөр бадайы хамсаабакка, абылаан эппэнни сыттым.

Сэрии тыаһа сүрдээх. Мээнэ өрө барчаланан, ииримтийэ иһиирэн олорор. Мин тура сатаабалпын. Турдум да буулдыа табара чуолкай. үрдүбүнэн сөмөлүөттэр бырдах курдук көтөллөр. Биһиэнэ да эбэтэр ньиэмэстэр кизинэрэ да диэн сатаан быһаарбалпын. Миэхэ барыта биир курдук.

Сэрэнэн-сэрэнэн өндөйөн көрдүм. Арбаа диэки быыл да буруо. Саа тыаһа маһы мастыыр, тэллэби тэбиир курдук, бирээмэ өрө тибиргээн олорор. Киһилии моһуоннаах саҥа суох: барыта ыһыы да хаһыы, ынчык-хончук. Биир киһи ахтамаатын өрө далайбытынан ойон турбутун сонно охтордулар, хайытыллыбыт хардабас мас курдук чиккэйбитинэн ойобонунан сууллан түстэ. Мин эгим тардан дыгис гынаат, онхойбор хаптайан хааллым. Сыппахтаан баран тыас-уус намыраабытыгар, эмиэ өндөйөн көрдүм. Таанкаларбыт сордоохтор онно-манна умса хоруйан, өһөх хара буруонан өбүэй уһууту аххан тураллар, биһиги туспутугар туһалаан бүппүттэр. Өстөөхтөр буускаларын сэнэрээттэрэ хотонноох балабан саҥа улаханнаах сири көнүгэ түһүтэлээн, буору-сыһы өрүтэ бурбайталаан күрүө-таһаа, күөрэ-ланкы онгortoобуттар. Дьонум ытыалаһа-ытыалаһа чугуйан мин чугаспар кэлбиттэр. Ыраах собус бассыыстар халын кэккэлэрэ ыта-ыта кимэн иһэллэр.

Бытааммын, сыылбабын билинэбин. Ол иһин эрдэттэн сир ыла туруоһа диэн өй көтөн түстэ. Боруонкабыттан ойон табыстым да илин диэки маһыа турдум. Балачча барбахтаан кэннибин хайыһан көрөбүн, дьонум хайы-сах субу чугаһаабыттар. Мин эмиэ биир саллаат күөнүн аһыһан сүүрэн иһэбин. Эмиэ кинини хаһа онгостон. Саллаат хайа диэки халыйар да, ол диэки халбарыйан иһэбин уонна өстөөх буулдбаларыттан улахан хаһхалаах курдук сананабын.

Итинник сүүрэн муннанан иһэн иннибэр күтэр бурбаатын курдук саҥа хаһыллыбыт окуоппалар туора сыыйылла сыталларын көрө биэрдим. өстөөхтөртөн быһһанар кыах, өлөр-өлүү суолуттан мүлчү туттарар түгэн көстүбүтүгэр үөрэн, баарбын-суохпун түмүнэн түһүнэн кэбистим. Санаабар түргэним сор, ол эрэри били окуоппаларым кэлэ охсон биэрбэттэр. Хас да саллаат миигин ситэн аастылар. Хардыылара кизгэ диэн сүрдээх. “Абыраммыт дьон, хаарыаны”, — диэн ордугурбаан ыллым. Сүүрэрбин эбэ сатаатым. Саллааттарга ымсыра саныах курдук гынан эрдэхпинэ аттыбар кэккэлэһэ сүүрэн испит биир саллаат буулдыаҥа табыллан хаһыра түстэ. Онтон уйулбам өссө ойдо, сүрэбим тэбэн кэбистэ да сүүрэрбин эмиэ эбэн биэрдим. Хата киһин баара биир бастакынан окуоппаны буллум. Урукку өттүгэр сүүрэн инникилээбитим диэн суох буолара.

Дьонум окуоппаны булаат да эргиллэ биэрэн ытыалаһан бардылар, оттон мин окуоппа түгэбэр кирийэн, тыын ыла сыттым. Ити сытан

уруккубун санаан ойон турдум, сирэйбин окуоппам модьоботугар анһа сытан, ахтамаат саабын өстөөхтөргө туһулаан баран чыбыспын тардан кэбистим. Ахтамаатым итийиэр, диискэм кураанахсыйбар диэри ытыалаатым. Ботуруоммун харыстаан быһа сытыйан эмиэ мөбүллүөм, кирдизлэниэм, таһнарыахсыт аатырыам турдаҥа дии, ол иһин.

Окуоппам түгэбэр түһэн диискэбин уларыттым. Түргэн үлүгэрдик хатыылана хаппыт тамаһын саппаас билээгэм уутунан илитинним — уубун харыстыбын, эрдэ бэлэмнэнэн сизэппэр укта сылдьар кыра килиэптээх сибиинһэ сыатын куһуоччугун айаһпар уоптум. Ити буорсуйабын суулаан илдэ сылдыбыт үрүн таһас өрбөхпүн тэбээн-тэбээн баран сизэппэр угуннум. Дьэ уонна диригиник үөһэ тыһан уһуутаан баран, окуоппам модьоботугар эмиэ сирэйбин анһан, чочумча буола-буола чыбыспын тардыалы сыттым. Туох да туолкалаах толкуй суох, арай бири саныыбын: хаһан эрэ бу иэдээннээх күн бүтэр, кизгэ буолуутугар тыһаннаах тийэйбин дуу, суох дуу диэн.

Төһө өр итинник дьаабылана сыппытым буолла. Ким эрэ кэлэн тардыалаабытыгар көрбүтүм биир саллаат тугу эрэ саһара турар эбит. Тугу этэрэ буолла диэн санаан иһэн өйдөөбүтүм тулам уу-чуумпу. Ыраах дөрүн-дөрүн сэнэрээт эрэ эстэр. Окуоппаларыттан быган көрбүтүм ньиэмэстэрим аһас да көстүбэттэр. Мин буоллаһына суох буолбуттара ырааппыт дьону ытыалаан куһууа сыппыппын.

ОКУОППАҔА

Кэмниэ-кэнэбэс дьэ уоскуйан, тыһан ылан, дьонум сукуойдуу үссэни буолла. Дөрүн-дөрүн буулдылар чыбырбаһалларын, сэнэрээттэр дэлби баралларын, сөмөлүөттэр көтөллөрүн аахсыбакка бэркэ диэн чуумпурда. Эбиитин сарсыардаттан саппа-саарах былытынан саппабыран турбут халлааммыт курулачы ардаан баран, астан хаалла. Былыт быһыһан күн чабылыа сырдаата.

Ардах кэмигэр, окуоппа диэки иннэри түһэн сытар суон маска (барахсанга хаһхаланан абыраммытым) хочулукпун тоһуйан уурбутум — ортотунан туолбута. Илийбит таһаспын устан, ыгыталаан күнгэ сарахыта уурталаатым. Ис ырбаахыбын эмиэ устан ыкпыта буоллум, тэбээтим, таарыччы сиктэрин сирийэн көрүтэлээтим, быт баара буолаарай диэн. Ботуонкабыттан үнүрүүн куоспитал Уйбааныттан умналаһан ылбыт сотторбун хостоон, эппин ньылбы аалынан сотуннум. Хочулуогум уутун сыһын омурда-омурда кэмчилээн сирэйбин, моонньубун сууннум. Кураанах ис ырбаахыбын кэттим. Сууммут-тарааммыт, ырааһырбыт киһи быһыытынан аһыһан, бэркэ көннүөрэн иһэн уоска бэрдэрбит киһи курдук, ходох гына түстүм. Нууччалар кыргыһыга киирэллэригэр, өлөллөрүн биттэнэр курдук

ыраас ис тангас кэтэллэрин санаатым. Мин итинник бити-билгэни билиммэт киһи улаханник айыыргыы санаатым. Ойон турдум да ис ырбаахыбын устан, сааһылаан ботуонкабар угуннум, сииктээх да буоллар, уруккубун ылан кэтэн кэбистим.

Бу сырыыга тобо эрэ наһаа куттампаппын, буулдыа тыаһын аайы киригин сиппаппын, эчи буулдыа ыйылыыра элбэбэ да бэрт. Хата, ол оннугар буюмба, сэнэрээт ыйылаатабына уйулҕам көтөөрү гынар, сирин буору, оту-маһы кымаахтыыбын.

Сэриин диэн кытаанах буолар эбит. Киһи киһини бултаһара, хаһан да харахтаабатах, биридэ көрсөн кэпсэппэтэх, этиспэтэх, иирсибэтэх киһигин кытта күн сырдыгын былдыаһа-тараһа өлөрсөрө диэн. Сэриин буолуон иннинэ дойдубар эрдэхпинэ “онгостон сытан кыгыы-кыгыы дьону саанан ытыалыан” диэбиттэрэ буоллар, өттүгүм олуллуор диэри өһүргэниэм этэ. Оо, энин араас үйэ кэлэн! Бу оннугар хаарыаны сааскы дурдаба озорбут киһи баар ини. Дойдум барахсан сааскы күнэ сабахан сандааран тахсарын өссө биридэ көрдөрбүн.

Ыраахтан кустар кынаттарын тыаһа кугукуруу түһэн баран, сүрэх тэбиитэ тохтуур гына долгутан, бу сирилэһэн кэлэн мончууктар ортолорулар “чарт” гына түһүнэн, уу долгунун иилэри дьиримнэтэ оонньоотон, улаатыннараран, сангаран-инэрэн чоргуһа озордохторо дуу! Оо, төһө эрэ үчүгэй буолар этэ! Аата, хаарыаны даа! Оттон бастакы сааскы күс сэлийдээх миинэ барахсан сыттыын-сымардыын атын ас буоллаба. Туох тэнгэниэ баарай! Көбөн күс эмис буутун эмэ сыппыт киһи баар ини! Тыһы анды барахсан симэтиннээх бөтүнүн ыстаан ылланнаппыт киһи баар ини! Көр, дьоллоохтук да озорбут эбиппин, аны кэлэн санаатахха. Киһи бабайы туохха санаата табыллыбыта, бабата туолбута баарай?! Өрүү бэйэбинэн астыммаккын, наар “оннук гыммакка”, “онон барбакка” диэн буолара. Өссө үгүһү бултууаары, өссө элбэби баһан ылаары, өссө тоттук хоноору. Чэ, кэбис...

БЫТТА СЫАТА БУОЛБУТ БЫСАТАА

Итинник ону-маны эргитэн саныы сытан окуоппам иһигэр хорос гына түстүм. Хамаанда бөбө хаһыран эрэр эбит. Тымас-уус хойдубут. Балачча озорбохтоон, кэтэһэ түспэхэлээн баран, алтахтаан туран, сэрэнэн окуоппаттан быган көрдүм. Бассыыстар балачча чугаһабыттар. Мин били абыраллаах маспар күлүктэнэ сытан онгосто-онгосто кыһаан “бу миигин сиэри иһэр ньиэмэс быһыылаах”, “бу бассыыс буулдыата миигин табара буолуо” диэбиттэрбин ахтамаатынан кылгас уочараттары биэрэ сыттым. Син табабын быһыылаах. Ньиэмэстэрим охто-охто тураллар, тура-тура охтоллор. Табыллан охтоллоро эрэ, таах умса бараллар эрэ, чуорт да билбэт. Алта-сэттэ таанкалаахтара сорохторо миинэбэ түбэһэн, атытара сэнэрээккэ табыллан араа тохтообуттар. Бүтүн да таанкалар бааллар быһыылаах.

Биһиги бөрөдөбүөйбүтүн бүлүмүөтүнэн, буусканан ытылаан кугуйаллар.

Ньиэмэстэр сатаналар ахтамааттарын хоннохторун анныгар уктан ытыалыы-ыгыалыы, былгыт быһынан тыкпыт күн уотугар кааскалара килэнгэһэн, санаабар субу чугаһаатылар. (Оо, кааскаларыгар ымсыыран ахан бизэрээхтибин.)

Харахпын ыртата-ыртата көрөбүн ахан да бассыыстар кэпкэлэрэ чарааһабыта көстүбэт. Наһаа сөбөбүн, онтон. Мин көрдөхпүнэ бары бөдөн, чиркэл бабайылар. Өлөрү-тиллэри улаханга уурбатахтыы туттан, субу-субу ахтамааттарыгар диискэлэрин уларыттан, дьэбир хааннарын ылынан, дьиппизиннээхтик, чинник тэнгэ үктээн иһэллэрин көрөн олус дьулайдым, окуоппабар ньимис гыммыппын бэйэм да билбэккэ хааллым. Аллара түһээт, эрдэ иһирдэ онгостубут онхойум диэки төбөбүн бырабан, атахпын кыратык тырансыайа диэки алчаччы кээһэн баран, буулдыаба табыллан охтубут киһилии тиэрэ таһыллан сытынан кэбистим. Сэриилэһэртэн бокуой булан ким миигин дьаалайа барыай, суох буоллаба дии.

Ньиэмэстэр өссө ыга кэлбиттэр быһыылаах, сэриин тыаһа сүрдэннэ, кыранааталар энин эстэн киирэн бардылар. Тэйиччи хамандыыр сангата ордоотуурун кытта икки өттүбэр “ураа” хаһыы ньиргийдэ. “Оруодуна”, “Ыстаалина”, “Бысатаа” диэн буолла да ыстыыктаһа ыстанан турдулар быһыылаах. “Ураа” хаһыы ньириһийэн тырансыайабыттан тэйэн барда. Бысатаа диэн киһи ытыһыгар ууруллубуттуу ньэлэйэн көстөр, сыыйа үрдээн барар сыыр сирэйлээх томторун ааттыылларын өйдөөн сылдыабын ээ.

Атахпын хомуна тардынан, дьэ киһилии сытарга онгостон иһэн, суобаһым дуома оонньоото дуу, тыыннаах хаалар баба баһыйда дуу, ойон турдум. Сэрэниин-сэрэнэн охто сытар маһым быһыһынан дьоммун одууластым. Били маабыттан былдыасыһар бысатааларын окуоппаларыгар киирсэн силликтэһэн ахан эрэллэр эбит. Маннык кэмгэ буускалар да ыппаттар, сөмөлүөттэр да буюмбалаабаттар. Баһар, бэйэбит дьоммутун дэнниэхпит диэн. Итини эмиз билэбин.

Туох сатаната кистэнэ сытар былдыаһыктаах бытта сыата буолбут томторо эбитэ буолла. Биһиги да иннибитигэр элбэх киһи бу томтор туһугар умса хоруйбут этилэр. Мин көрдөхпүнэ ото-маһа суох томтор курдук томтор эбээт! Муода бабайы. Чэ, кэбис, ити хааллын, тугу баран эмиз “миигинньиктиин биэс хааһах” диэбиккэ дылы, билээбимсийэн да диэн. Дьонум туох да сангата суох кыһыйан-абаран, кыдыгыран туран киирсэллэр бадахтаах. Утаакы буолбата ньиэмэстэр эмиз кэдэс гынан, өссө чугуйан биэрдилэр. Икки өтүттэн өлөрсүү диэн баһаам быһыылаах. Хата мин сөрү-сөпкө, көрбүт курдук орубуна кимэн кирири саһана, бааһырбыта буолан албаһыран абыранным диэн бэйэбин бэйэм хайбана санаатым.

Ити сыттаһына ньиэмэстэр санга түһүмэх кэлиилэрэ эмиз били

быдьяһыктаах бысатаа диэки ыга анныан иһэллэрэ көһүннэ. Чугуйан иһэр ньиэмэстэрдиин биир булумах буолан баран, улам арахсан икки ардылара атан барда: чугуйбуттар — арбаа, кимэн киирээччилэр — илин диэки.

Бассыыс сөмөлүттэрэ кэлэн дьоммун буомбалаан бурбатын бардылар. Сэнэрээт түһэрэ хойунна. өстөөх сөмөлүттэрин биһиги сэниткэлэрбит ытылаан куһуйаллар. Биир сөмөлүт табыллан өһөх хара буруону арахсыбат кутурук онгостон, арбаа диэки намтыы турда. Аны туран сэбизскэй сөмөлүттэр кэлэн халлаанга хабыр хапсыһы буолла. Мин манна салгыы сытарым дыксиннэриилтээх буолан барда.

АЛДЬАММЫТ ТААНКАБА

Окуоппаларыттан сыыллан тахсан, эрдэ бэлиэтин көрбүт тэйиччи собус алдынан танхаллан турар биһиги таанкабытыгар тийэн кэлэбин. Хаһан да сытар сирбин үчүгэйдик онгостоочубун. Ол сиринэн таанка ойоронунан сэрии барар өттүн хаххаланан илин өттүбүн буор хаһан, модьоболуу куттан, үрдүбүн отунан-маһынан маскырапкаланан, күлүктэнэн кэбистим. Ханас диэки хайыстахпына томторум ытыска уурбут курдук озорчу көстөр, уга диэки — билигин кэлбит окуоппаларым, биһиги тылбыт. Чугас собус танкыыс эрэйдээх өлө сытар. Тэйиччи биир сэбизскэй бааһыран мөксөр этэ да, кэлин хамсаабат буолла. Бука, таңаралаата быһыылаах. Манааккатыгар киһи туһанара туохтааҕа буолла, буудьаттан куттаммат киһи сыыллан тийэн көрүө этэ да, куттанарым бэрт. Мэнээк буудья тын сиргин биирдэ быһа көтүөн сөп эбээт. Ону баһас билбэхтэһэбин. Үнүрүүн биир эдэр баһайы оҕо кэпси-ипси, күлэ-үөрэ олордубуна бырах буудья уолугун үтүнэн түһэн баран кэтэбинэн тахсыбыт этэ. Бүттэбэ ол. Мин курдук куруук кирийэ, саһа, сылла сылдыбыта буоллар, баһар, билигин да тыннаах буолуо этэ.

Саһа-ингэ иһиллибитигэр илин диэки хайыспытым биһиги диэкиттэн дьон бөбө мунҕа хотобонун курдук субуллан иһэллэр эбит. Кинилэри сыныһан көрөбүн. Билинги биһиги курдуктартан дьэ быдан атыттар иһэллэр. Бары били мин ымсырар кааскабын кэппиттэр, биһиги курдук оммуокалара суох, барбах киирсэ саппыкынан сылдылар. Түөһүгэр уордьаннаах, мэтээллээх элбэх. Хаамы-сиини, туттуу-хаптыы хабыр киирсингэ хаста да сылдыбыттарынан туоһулулар. Сылбырба бөбөлөр, дьизгэничи көрбүттэрэ сүрдээх. “Норкуом нуорма” испиридэрин испиттэрэ ала бэлиэ. Утаакы буолбата, сытар сирбэр субу саба сырсан киирэн кэлдилэр. Мин кирийэн биэрдим, харахпын симним. Тыастара аастылар. Балачча күүтэн баран көрбүтүм дьонум арбаа диэки аһан окуоппаларга тийэн түһэ охсоору сүүрэн бырдааттаһан ахан эрэллэр.

Күүһү холоһон күрсүү диэн кытаанаҕа, кырыктааҕа дьэ буолаары

гынна диэн дьааххардым. Ол долгун мингин эмиз таарыйара чуолкай. Сөп ээ, хайдах күн кыһалбата суох, туораттан кэтээн көрөн сыттаһыны. Табыллыбат буоллаҕа дии. Хата, сыыллан тийэн дьоммор холбоһойохпунуй? Чэ, кэбис! Сыыллан тийиэх диэтэххэ ырааҕа бэрт. Барар буоллар, тийэр да саарбах. Миинэбэ дэһиэниэххэ, буомбаҕа, сэнэрээккэ түбэһиэххэ, буудьяҕа табыллыахха сөп. Чэ, кэбис, бэйи, онуоха-маныха диэри тохтоон эриэххэ.

Итинник мунҕана сыттаһына, буомба, сэнэрээт түһэрэ сэдэх-сидэ, бөрөдүбүй илинийэ буора, быһла халпайан барым-тарым көстөр буолла. Били дьонум ытылаан түптэлэтэн ахан эрэллэр. Күн били мэхэ дылы өлөр өлүүтүн быһанаары гыммыттымы былыт быһыгар сасыт. Солбук кэлбитигэр бэйэм чааһым дьонно төннөн, тылга тахсыахтара диэн эрэх-турах санаабытым, аһан истэхтэринэ озорго холбоһуом диэн бүк эрэммитим табыллыбата. Биир да киһи төнүбэтэ. Сибэсиис быһыылаах, арай соботох саллаат тылтан кэлэн арбаа диэки ааста. Сүүрэн ыла-ыла халтас гынан, боруонкаттан боруонкаҕа түһүтэлээн дьонугар чуһаата.

Бөрөдүбүйгэ кырыктаах кыргыһы бара ахан турар эбит. Мин мэнээ сытыахтааһар эрдэ бэйэбэр бэлэмнээбит бойуокпун (туустаах сыа ол аайы суох) килиэп уонна балык кэнсиэрбэтэ ылан аһырга онороннум. Бүлгү тутуу быһахпынан кэнсиэрбэбин астым. Дьэ кэнсиэрбэлэрэ диэн дьаабы ас, адьас астымпаппын. Кэнэрдии сыттаах, хайдах эрэ хос амтаннаах. Ол онугар, хата, уулаһас арыылаах, хойуу хоргунаах. Хайыахпыны, “ас киһиэхэ өһө суох” диэн мэнээбэ эппэттэр. Килиэбим үрдүгэр ууран сиэн кэбигирэтэн кэбистим. Баанкабын килиэп тоорохойунан дэлби сотон, сөмүйэбинэн дэлби кэһэн сииги да хаалларбатым. Аһан бүтээт, сотору бөтөн лыбырбатын киирэн бардым. Уубуттан кэмчилээн сүүйэн истим. Оо, хаарыаны, чөчөгөй үттээх итин барбыт чэйи иһэн сыһа олорбут киһи баар ини. Урут үчүгэй да буолар этэ. Чэ, кэбис! Хааллын. Эмиз дойдум туһунан санаары гынным. Бээрэ, били дьонум хайастылар буолла? Көрөбүн, уларыһы суох. Ньиэмэстэр халпайыттар. Кыра кыратык ытылаһа-ытылаһа кэтэһиһэн сыталлар. Мин эмиз сытабын. Хата, сир сиигэ таайан быһыылаах дьыһ-дьыһ буолуох курдукпун. Ээ, хамсамматым да бэрт.

Өрүү да сиргэ сытар буоламмын ийэ буор тугу тыһарын эппинэн-хааммынан билэр курдукпун. Бу сырыыга сирим эмиз ньириһийэ тыһыырга дылы гынна. Төбөбүн өндөтөн ол-бу диэки көрөбүн. Добоор! Ньиэмэстэр диэкиттэн таанка бөбө илин-кэлин түсүһэн томторбутун туһайытынан бурбатын ахан иһэллэр эбит...

Бу да сырыыга син тыннаах хаалбытым...

ОКУРУСУОННЬАҢА

Биридэ окурусуонньаҥа түбэстибит. Ол аата — өстөөх төгүрүктээһинигэр. Күн сырдыгын хас биирдии түгэнэ мин туспар олус күндү буолла. Өлүү-сүтүү элбээтэ, бааһыры да баһаам буолла.

Иннибитигэр үрдүк эниэлээх үрэх сытар. Онтуктарын дарбатан өрүс диэн ааттыылар. Мин бултуу сылдьан Бүлүү өрүһүн уста-туора Обуруос, Хатырык Хомо, Манган Барыа энэрдэринэн элбэх көһү сыйыбыт буолуохтаахпын. Киһи эбэлээхпин диир барахсана. Оттон манна үүрэн аҕалалларыгар Өлүөнэ эбэнэн устубуппут. Оо, долларуйа долгуйан дьэ чаччы Хотун хаан буоллаҥа эбээт! Киһи туохха холоу эбитэ буолла?! Бу сытар өрүстэрин дуома бэл мин төрөөбүт-үөскээбит Лунха үрэхпэр холоонноох буолуо дуо? Сүлбэ буолаахтаатаҥа эбээт! Тууй-сиз, эмиз дойдубар тийэн хаалбыт эбиппин дуу? Бээ-рэ, ханна тийдим этэй?

Хамандыырбыт Салабаарап диэн нуучча боһомото. Миигин көйгөтүтэрэ, туоратара адьас көстө сылдьар. Туора омук диир быһыылаах, угуовум кырата, дьүһүнүм бүрэтэ, нууччалыы билбэтим онно эбиликтэспиттэрэ чуолкай. Күнүс ардаан куугунатан ааспыта. Кизһэ борук-сорук буолуута иһэр уубут баранан, били өрүстэн билээгэлэргэ уу таһаарарга хамандыырбыт биир саллаакка бирикээс биэрдэ. Өрүс эниэтигэр бассымстар кими да быктарбаттар. Ытыалаан сойуолаһа сьталлар. Киһибитин от-мас быһыһанан үөл-дьүөлгэ кэтээн көрөбүт. Сыллан сыыр сирэйин ортотугар чугаһаан истэбинэ, өстөөхтөр көрө охсон, күүстээх уоту аһаннар хамсаабат онгордулар. Кэтэһэн көрдүбүт да — мэлигир. Хамсыа баара дуо!

Өссө харангарарын күүтэ түһэн баран, Салабаарап өссө биир киһини ытта. Түргэн баҕайытык сатыылаан түспүт харана ол наадаҥа барбыт салдааппытын кэтээн көрөбүтүн мэйһидээтэ. Манна диэн эттэххэ, онно мин улаханньык кыһаммаппын. Ууну таһаардахтарына да миэхэ бэрээллэрэ биллибэт. Оннообор буолуохтан матараллар этэ. Хамандыыр харабар аалынньы сылдьааччымы суох, дьалты буола сатааччыбын.

Бассымстар аракыата ытан сырдатына-сырдатына, ытыалаан тингийэ сьталлар. Хайдах бэйэлээх бараммат ботуруонун хаһаам-мыттара буолла? Хастыбыт окуоппам түгээр кылайан сьтабын. Өй-санаа да убаҕас. Ол аайы илин диэки түһэ сатыыр кьаллыбат. Өстөөхтөрү хайдах тумнуохпунуй?! Барбыт киһилэрэ эмиз тоҕо эрэ уһаата. Арааһа, дьыала эмиз табыллыбата быһыылаах.

Арай эмискэ үрдүбэр кутаалаах уот маатыра кутулла түспүтүгэр уһукта биэрдим. Нухарыйан хаалахтаабыһпын. Хамандыырым ыга кыһырыбыт быһыылаах, саппыкылаах атабынан тэбизлээбитигэр, тэннэһиэм дуо, ойон турдум. Онно-манна үктэннэрэн, урукку кыргыһыыларга тутуллубут билиндээскэ хорвойбуттарыгар дэгдэритэн

илтэ. Иккин барбыт саллаат атабар таптарбытын булан ажалбытгара муннукка ынчыктаан тингиргэтэр. Кини улабаатыгар ыараханнык бааһырбыт 3-4 саллаат былаат буолан сытаахтыыллар. Киилсэбэ онгоһулар ыһырыннык билиндээс иһин имик-самык сырдатар. Миигин улахан буруйдаах киһи курдук хонбуойдаан, иннилэригэр туруоран мөбөн-этэн килиэйдииллэр. Биир саллаат өлбүтүгэр, иккис киһи бааһырбытыгар, иһэр уу баһыллыбатабар барыларыгар буруйдаах мин эрэ эрэйдээх буоллум быһыылаах. Маны этэн эрдэхтэрэ “күрүө намыһахтыы” диэн. Балыллар, баттанар саба атабаастабыллаах баарын билэ иликпин. Маннык олох кэриэтин окуоппаттан баспын быктаран бассыстарга тоһуйан биэрэн өлбүт киһи баар ини. Биир кыра чыыннаах хамандыыр иннибэр түөрт билээгэни хочугур гына кутан кэбистэ. Салабаарап буолабына “уута баһа бар” диэн бирикээстээтэ. Сэнээн миигин ыталлара өтө көстөн турар. Өлөр өлүү айабар угулларбын өйдөөн өрөлөһөр санаа көтөн түстэ. “Ньизт” диэт, илгистэн кэбистим. Ону истээт, хамандыырым үөһэ тэстэ сыста быһыылаах, өһөхтөөбүнэн кырыктаахтык көрөн туран маатыралаан субурутта да бэстилиэтин ойутан ылан, наара остуолу туттабынан охсуолаан лигидэ. Онтон бэстилиэтин тыбыс-тымныы уһунан ыарыылаахтык сүүспэр тирээтэ уонна: “Бирикээс хамандыыра — бирикээс Ородына!” диэн бардыгынаата. Сибилегин суманна ыттыы ытылларга тийдим быһыылаах. “Иэс” диэн испиттэн нэһиилэ ыган таһаардым уонна билээгэлэри ылаттаатым. Сангата суох халбаны аһан хабыс-хараҥаба баар буола түстүм.

Тырансыайа устун харбыалаһан өрүс сыырын үрдүнэн балаҕа барбахтаатым. Арай, добоор, эмискэ үлүгэр халлааным хайа ыстанарга дылы гына, аракыата өрө уһууран табыста. Ону кытта бүлүмүөт, ахтамаат тыастара тибигирэхэ түстүлэр. Инним хоту охтон түстүм, хата, дьолбор сэнэрээт боруонката буолла. Күнүс түспүт ардах уута баһылла сыгарыгар сирэйбинэн бардым. Инньэ диэн өлүөм дуо! Пахай да пахай! Арыый кураанах өттүгэр сыбарыйан биэрдим.

Өссө биир өлөр өлүүттэн мүччү түстүм. Иннибэр аны хас өлүү тоһуйа сыгара буолуой? Ким билиэ баарай. Өрө тыһан баран, салгыы хайдах буоларбын толкуйдуу сатаатым. Дьонум буолуохсуттарга төннөр санаа суох. Төһөн да диэн син биир хамандыырым дьууктуура чуолкай: бирикээһи толорботун диэн. Уу ыла өрүскэ киридим да син биир бүтэбин. Бассыстар сүлүмэ буудьаларыттан ордор саарбах. Оччоҕо хайдах буолабын? Мун да буолар эбит! Туту эрэ тобулуохха. Бээ-рэ, оттон маннык гынааха? Балай эмэ, көбүөлээбиттэрэ. Хайдах дьүһүлэнэллэрин дьэ көрүллүө. Инньэ диэн сэтэри санаатым да билээгэлэрбин бэлэмнээтим уонна эмиз өрө уһууран тахсыбыт аракыата сырдыгар ыстыкпар иилэ-иилэ өстөөхтөргө өрө уунан биэрдим. Бастакы аракыата кэмигэр бири тэһэ ыттылар. Иккис аракыата сабана иккени уонна кэлин өссө бири тэһэ көтүттэрдим.

Дьэ уонна онгостон олорон манааккабын сүөрэн, туох баарынан бүөмнээн үссэнним. Сьа тобохтоохпун барытын сиэри гынан баран, бабар, сарсын эмиз тыһаннаах сылдыар кэлиэ диэн хаһаным. Маабын өлбүт байыас билээгэтигэр куттубут уубуттан балаҕчаны ыймахтаан куолайбын дьөллөрүттүм. Өрө тыһан, өр да өр сонуоран олордум. Онтон эр хааммын киллэрэн, сахалыы ньобойбун ыһынан, билээгэлэрбин хомуйан дьоммор бардым. Билиндээскэ көтөн түстүм. Маарынгылар үгүстэрэ бааллар, өттүгэстээн, олорон нухарыйа сыппыттар. Ким эрэ: “Асыаат эпээт сибуой”, — диэ түстэ. Ол аата миигин өлбүтүнэн аахпыттар эбит, тыһаннаах тийэн кэлбиппэр үөрүөхтэрин оннугар хомойбуттуу көрүстүлэр. Дьорбоот собустук туттан, остуолга тэһитэ ытыллыбыт билээгэлэрбин ланкыначчы кутан кэбистим уонна арапардаан муннаным: “Табаарыс хамандыыр!” Бассыс бэрэкэлээти бадаа ньиз дайуот”. Ити кэһнэ төбөбүн хантаҕчы туттан, чизэ биэрэн, чынайахпынан чынайан турдум. Сирэй-харах, танас-сап сибилегин бадараантан хостонон кэлбит киһи туох аанһа дьүһүн-бодо буолуой, дьаабы көстүү диэтэҕин. Салабаарап киһи эрэ буоллар аһа бэрдэрдэ быһыылаах “буолуна” биэрдэ, сынһана барарбар дьаһайда. Аһыннарыах курдук турбахтыы түһэн баран, таһырдыа дьөгдөрүйдүм. Кыһаллан хастыбыт окуоппабар чөкөллөн олорон эмиз тыһаннаах хаалбыппыттан итиэннэ кылаабынайа хамандыырым аабы албыннаабыппыттан сүргэм көтөбүлүннэ, эгди буоллум. Ойон туран илин диэки хайыһан хаһан да харахтаабатах таһарабар эмиз махтаным, сарсын эмиз тыһаннаах буоларга көрдөстүм...

Кырдык даһаны, таһарам көрдөһүүбүн ылыһна быһыылааба. Нөһүө сарсыарда биһиги дьоннорут бассыстары үлгү охсон, эмискэ баһайы босхолоһон хааллыбыт. Эбиитин тыылга “баас оһоруна” сынһаланһа бырабылынныбыт. Мин туспар чэхчы соһуччу үөрүү буолла.

СОЛУОМАҔА ХОНУУ

Саһа хамыыр саллааттарынан ситэриллэн эмиз инники кирбиигэ сылдыабыт. Идэбинэн саамай кэлин соһулабын. Сыылбабын билэр буолан, кэлин үөрэнэн улаханник баардылаабат буоллулар. Ону таһынан олус кичэллик маскырыапкаланабын, окуоппабын онгосторго маастарбын, бэргэнник ытарга бастыһнара буолабын. Бастаан утаа ньизэмэһи кыһаан элбэрээһи эһэргэ үөрэнэн биэрбэккэ эрэй-дэммитим. Кэлин кыһы-аба мунһустан, тыһаннаах хааларга дьулуһан ньобойдоһон туран ытыалыбын. Били Салабаарап хамандыырым түөһүгэр таһаран тыылга утаарыллыбыта. Билиһиги хамандыырым Уйбаныап диэн сааһырбыт киһи миигин үчүгэй харабынан көрөр. “Сибирээк” да “симилээк” (земляк) диэн санһыбын таһайар.

Окуоппабын, маскырыапкабын атыттарга холобур гынан көрдөрөр, “тыннаах хаалыхытын бабарар буоллахытына Чэкэбис курдук көлөһүнгүтүн тоборгутун харыстаабакка үлэлээн” диир дьону такайар. Аны туран чэнчиһин оокото сиэн сыттаа дии. Кинилэр курдук буолуо дуо! Дэлэбэ дажаны дойдубар эрдэспинэ, “кус оьогун курдук Чэкэбис ууга чалбааттанан тахсар” диир тыл тамаба онгостуохтара дуо! Дьон барахсан тыла диир омун-төлөн бөбөтө буоллаа дии! Кинилэр этэллэринэн уһун омурбан устата суунар үһүбүн. Ама, оннук да буолбатар суунары бабас чэхчы сөбүлүүбүн. Ол — баар суол. “Уу — олох төрдө” диир мээһэбэ эпэттэр ээ. Атах тагаһын куурдууу, оһуоба онһуусканы тэбэни кытта төрөөбүт кыдыгым буоллахтара эбээт! Ону хайыыр да кыах суох. Инньэ кымматахпына ол күн туох эрэ итэбэстээх курдук буолабын, барын барыта сатабай, табыллыбат буолааччы. Чэ, кэбис! Эмиэ-ээ атыны кэспээн эрэбин. Туой, дойдубар тийэн хааларым баар ээ!

Биирдэ дьэ маннька түбэстим. Бэрэдэбизэйгэ сылдьан киэн бабайы бааһына сабатыгар хонор буоллубут. Хонуу да диэхтээн, түгэн аайы өлөр өлүү айагар сылдьан! Идэбитинэн окуоппа, тырансыайа бөбөтө. Манна дабатан эттэххэ, сэриигэ сылдьан дьэ элбэх буору хаһан тибиллийбит буолуохтаахпын. Чэ, кэбис! Ити хааллым! Бадаба үһүс сылым этэ дуу. Ол аайы атын көстүү! Өстөөх күүһүн өһүлэн, арбаа үүрэн, чугутан иһэбит. Аны билигин мээһэ чорбонноспотгор.

Күүһүн этэ. Табаарап диир саллаат таспар баар. Киһэлик харананы кытта сөрүүн салгын сатыылаата. Дьагдьайы буолла. Баарбынан-суохпунан кумунан сытабын. Эмиэ-ээ дойдубун саныбын. Хор, инньэ кыннахпына, ахтылбаным күүһэ арыый мүлүрүүйэр, күн-дьыл түргэнник аһар, санаам чэлчиир буоллаба үһү. Итинник сыттаахпына, атах тыаһа сурдурбаан кэллэ, таспар тохтоото, ким эрэ тардылаата. Өндөйөн көрбүтүм — Табаарап турар. Кэннибит диэки ыйа-ыйа тугу эрэ сибиһинэйэр. “Пойдуом” дииргэ дылы. Туран хаттаан ыйыттым. Билигин мин нууччалыы санарыгытын кыайбаппын да, син “кэл”, “бар” диир өйдүүр буолан сылдьабын. Киһим ыйар сири диэки көрбүтүм хотонноох балабан саба кэбиһилээх от барык-сарыкка багдаллан турар. Онно баран утуйуохха диир эбит. Кэлин 2-3 хонукка түптээн утуйбакка сылдьар буолан, сылааска бабаран сөбүлэстим.

От буолбатах, солуома эбит. Көрбөтөллөр ханнык диир кэтэх өттүнэн үөһэ ыттан, онхоччу хаһан сыттыбыт. Ичигэс бабайы. Сотору киһим утуян сурдурбаан барда. Мин тожо эрэ дыксинним. Олус үөһэ сытабын, өстөөх нирээки буолдыта табыа диир өссө аллара хаһан түстүм уонна утуян быккыраан хааллым. Төһө утуйбутум буолла, биирдэ уруктан киһибин ыгырдым. Баар эбит. Туох эрэ диир санарда. Доборум баарыттан уоскуйа түстүм да салгы утуян бырылатан бардым. Эмиэ уһугунум. Киһибин ыгырдым. Ол аайы эппиэт мэллйдэ. Туруохпун ыарыбаан эмиэ утуйдум.

Бу сырыыга ачыктаан уһугунум. Манааккабын ылан килиэппин хочугуруттым, синкэй анаардаах үтүлүбүт хортуоппуйунан үсэспим. Ол аайы туустаах сыа суох. Бу кэлин арбаа диэки түстэх аайы ыал-дьон дьадайан иһэр. Оо, дьэ, алдыны-кээһини диир алдыархайдааба, үлгү тэспии диир үлүгэрэ буолар эбит. Бассыыстар бабайылар куораты куоратынан күлгэ-көмөргө кубулулар урдустар. Көр, биир да бүлтэлээх дьэһини ордорботох буолаллар. Дьэ сиһингэр диэтэбин. Кыра сухарылаахпын хаһаным. Бабар, сарсын эмиэ наада буолуо. Икки кэнсиэрбэлээхпин. Ол да наада буолар күнэ үүнүө. Тойуу саахарбын тыммар холуубун. Киһи адыс бистара кэллэбинэ эмэр аһа. Сэниэ киллэринэргэ анаан айбыт астары быһыылаах. Үс хаа мохуоркалаахпын. Бу дойдуга кэлэн дьаардаах дьаллыкка ылларан эрэбин — наһаа да бабаран туран буолбатар табахтым үөрэнним. Табах тартаххына, сылайдаххына — сэниэ кириэрэгэ, утуктаатаххына уунг көтөргө, тонноххуна ирээгэ дылы кынабын ээ. Хайа уонна дойдунг ахтылбана убарыйарга дылы буолар эбээт. Дьэ муода дьаллыкка ылларан эрэбин. Дойдубар эргиллэр күннээх буоллахпына, булгу бырабыам этэ. Туох аанһа ас үһүө — табах күтүр! Манааккабар ис танаспар суулаан илдьэ сылдьар билээгэбэр аһыйах омурдуу испирирдээхпин. Онтукпун куруук аска атаһабын. Былырын балаччаны мунһан сырыттаахпына, хантан билбиттэрэ буолла, хамандырым аах дьэгдьиир онгорон былдыан ылбыттара! Онтукпун ханна кыммыттар үһүө, маналайдарыгар кутуннулар ини. Ол иһин кэһэйэн аны элбэби муспаппын. Тожоостоох түгэн көһүннэ да мэнэйдэһэн иһэбин. Бээрэ, өссө туохтаахпыный? Ыраас сөрөнүү—парчаанга дииллэр, буудья, кыранаата, мыылам барахсан (бэйэтин саба көмүскэ да атастаспат малым), араас бьа-туһах, ээ, өрбөххө сууламмыт икки мэтээллээхпин. Ый анараа өттүгэр остуруойдатын баран баар дьону матарбакка түнэппиттэрэ. “Өссө адын даай” диэри гынан баран туттуммутум, инсэлээх да киһи диэхтэрэ диир. Бири үнүрүүн өлбүт саллаат түөһүттэн устубутум. Аны кэлэн киһинэхэ тугу туһалыай диир. Кырдык да оннук ээ, мал мээһэ хаалыа дуо? Сырдыкка тэннээн көрбүтүм ойууга үкчү, буукубатын аһсаана мээһин саба тэн этэ. Бастагы мэтээлбин быйыл саас биэрбиттэрэ, ханнык эрэ куораты босхолообуппун иһин. Онтукпун сынныаланга эрдэспинэ, куоспиталтан тахсан дойдубулар сылдьар саллаакка мэнэйдэспитим. Сордообун баара манаакканы толору айанныыр пайуогун мээһэ туран биэрбитэ. Биир мэтээл сыһыгар. “Мээһэ суох этэ, билигин дойдубар киһитээн тинийэм”, — диир быһыылааба уонна ыһыга суох дыралдыһа турбута. Акаары баара! Мин манна, өлөр өлүү үөһүгэр, ньаалбаан мэтээл сыһа хомуйа кэлбэтэбим. Кыра оьону көөчүктүүр, албынныыр кэриэтэ дьүһүлэнэн эрдэһтерин. Киһи олово, үрүг күн сырдыга диир тугунаан да сыаналаматтар эбээт! “Норкуом нуорма” испири хантатан баран, уордьан, мэтээл туһа диир өйө суоьунан көрөн, “ураа”

хаһыгыты-хаһыгыты төһөлөөх эр бэртэрэ, дьон ньургуннара ийэ буору уоппутуан умса хоруйбуттара буолуой?!

Итинник саны сытан эмиэ утуян онторон хаалбыппын. Ухуктубутум, добоор, муннубар буруо сыта биллэр. Тугуй-тугуй дии сыттаахпына, аны өттүгүм сылыһан кэллэ. Саалаах манааккабын туппутуан ойон турдум. Төлөннөөх буруоттан чачайа-чачайа туора ойдум. Миигиттэн куттаммыт, соһуйбут дьон тула үмүөрүһэ түстүлэр. “Сбой саллаат”, — диэтилэр. Онтон, добоор, тизэрэ түһэ-түһэ бьардарын тутта-тутта алларастаһан киирэн бардылар. Мин идэбинэн “чаас бэтэрээл” диэн куотуна сатыбын. Чугаһынан эпписир баара көстүбэт. Дьэ уоскуйа быһыгыттым. Кэпсииллэрин одон-додон өйдөөтөххө манньк эбит. Сууккаттан ордук кэмнэ утуян ньир-гиппин. Бу биһиги сибэсиистэрбит үһүлэр. Кэбиһиллээх солуоманы ханна эрэ тизээн илпиттэр, ордулар уот анһан баран иттэ олоруттар. Ол кэмнэ уот кутаа ортотуттан мин обургу бурбалтан тахсыбыппын. Үөр саллаат ортотугар кырдык кыбыстылаах суол. Ону баара аны кэлэн, буолар буолтун кэннэ, хайааххынай! Баар-суох куотар хорооммор “хорбойорго” быһаарынным. Ол аата: нууччалыы тугу да өйдөөбөт, ээл-дээл курдук буолуу, түн-тан тыллаһыы, аах-маах туттуу. Кылгатын этгэххэ киһи аахсыбат киһитин курдук туттуу. Элбэхтик туттубут, үгүстүк быһаабыт ньымам.

Дьонум миигин ыйа-ыйа алларастаан арыый уоскуйбуттарын кэннэ, чүөмээр үктэнэн кэлэн сэмээр ыйыттым: “Бадаа иэс? Даай!” — диэн. Көрлөһүөхпүн көрдөстүм, ыйытыахпын ыйыттым. Хас да хонугу быһа сылаас аһы аһаабатах, хонуктан ордук кэмнэ тамабын илиппэтэх киһи туоххаһыйбытым туох да сүрдээх. Эрдэттэн сэрэйбитим курдук дьонум akkaастаан кубарыттылар, өссө биир сиргидэх: “Босуол буон!” — диэн ыттыы үүрдэ. Кэлэйэммин аттыларыгар тэлиэгэлэргэ баайыллан турар аттар диэки сүөдэннээтим. Кэккэлэһэ турар дьөһөгөй оҕолорун ортолоругар эмискэ биздэрэлээх уу былчайан турарын көрө биэрдим. “Ыттар баара, бачча уулаах буола-буола көнөнөллөр”, — диэн саны-саны көрбөтөҕө буолан салгыы аастым. Ухукка тийээн аттар күлүктэригэр тураң уу сомсон ыларга онгоһуннум. Синиэлбин нэлэккэйдэним, куруускабын булан күлүкпэр тутуннум уонна сэмээр төнүннүм. Аһан иһэн, синиэлим энэрин күлүктэтэ тутан, биздэрэттэн халбыһа баһан куруускабар уу ыллым. Тута аттар күлүктэригэр түстүм уонна ыймахтаан киллиргэттим. Ыы, бу минньигэһин даа! Онтон добоор, салгыы амтаһыйан көрбүтүм кыраһыын дуу, бэнсиин дуу амтаннаах! Бай! Оо, өлүү эбит! Бэрт ыксалынан сибэсиистэртэн тэйэр аакка бардым. Ыраатан баран куртабым тиэриллиэр диэри хотуолаан мунганным. Сэниэ-сээбэс эһиннэ, күүс-уох баранна...

— Дьэ, оннук буолан турар — диэн Чэкэбис кыараҕас харахтарынан намтаан эрэр күн диэки “төһөлөөбүт эбитий” диэбиттии чарапчыланан

көрбүтэ. — Оболоор, ол бабайыны иһэн баран, умайан хаалыам диэн үс хонукка табах тарпатабым.

ТҮМҮКТЭЭҔИН

Дьэ итинник кэпсээннэрдээх буолара, оҕо-аймах чугас доборо, истин киһитэ, ыңгырыллаһыттан ыла наар кыргыһыы инники кирбиитигэр киирсибит Чэкэбис саллаат. Үс сылтан ордук кэмнэ, түөрт да сыл диэххэ соһ, Чэкэбис бэйэтин сахалыы мындыр өйүнэн, сатабылынан, илитин араарбат үлэһитинэн, сэрэбинэн, сылык-тааһынынан, төрөөбүт Сахатын сиригэр сүгүрүйүүтүнэн, олобу таптырынан, тыннаах хаалар туһугар дьулуруунан өлөр өлүү түһүлгэттэн ордон кэлбит буойун буолар.

Бу сэхэн героһа Чэкэбис ааҕааччыларга, баҕар, омсолоохтук көстүө. Наар илин диэки күрүү сылдыра, күтүрэ, сыылбата, өлбүт киһи мэтээлин устуута, умналаһара (эмээхсинтэн сомогуон эбии көрдөөһүнэ, өссө биир мэтээли көрдүү сыһыта, о.д.а.) уонна саамай сүрүнэ — сэрэх буолуута! Оттон сыныһан аахтаахына, ити барыта чэр саха кытта төрөөбүт кыдыга эбээт!

Чэкэбис кэпсээнэ өссө да үгүс этэ. Төгүрүктээһингэ түбэһэн сылдьан, түүн биир өлбүт саллаат хоонһуттан килиэп булан хабыалаабыт. Хасаһын дуома хапсыйсыбыт, аччыктаан улаханньк туоххаһыйбыт кэмэ эбит. “Хайдах эрэ бурдугум сыстаннас соһус этэ. Ону аччык буолан аахайбатабым. Наһаа хабыалаан, бөтөммүн тохтообутум. Сорботун кураанахсыйбыт манааккабар уктубутум. Сарсыннытыгар сырдыкка били килиэппиттэн хабыалаары көрбүтүм, добоор, киһи өһөх хаана ньуобаран сылдыар эбит. Кып-кыараҕас харахпын тизэрэ көрө сатаатым, аһыллан биэрбэтэ, аны быһа симтим, дьэ, онно өйдөөтүм, биир өлүүгэ сылдыар табаарыһым тымырыттан тэбэн тахсыбыт хааннаах килиэбинэн аһан хонон турбуппун!.. Сор да буолар эбит”, — диэн санаатым. Чэкэбис итинник амырын кэпсээнэ элбэх этэ.

Хааннаах килиэби сибититтэн, биһиги, оҕолор, изммит кэдэннээн ыла, аһынныбыт төллөрө, аһа суох куртахпыт түллэннээн ыла. Оччотооһу сааһырбыт киһини оҕолуу уйаҕас дууһабытынан, тылбытынан эппэккэ эрэ, аһына көрөрбүт.

Былҕаарыйаҕа латыарыйаҕа (лотерея) икки мөһөөхпүн сүүйтэрбитим диэн өссө биир түбэлтэни кыбыстыбыттыы туттан сэмэй бабайытык кэпсиэрэ.

Оруотатын уолаттара кутугунатан, сыгыннаах дьахталларга киллэрэн хаарыан харчытыттан маппытын, дьон сүөһүлүү быһыыла-налларыттан кэлэйитин ахтара.

“Эн дэсэртир эбиккин, наар куота сылдыбыккын”, “ханна баарый мэтээлин, уорданын?” — диэн сорун сордоотоххо 70-лаах

Чэкэбис кэлэйбиттнн биһиги диэки көрөрө уонна этэрэ: “Оҕолоор, акаарытык тыллаһыман, үрүн күн сырдыга үтүө санаалаах киһиэхэ барытыгар баҕылаах. Тыыннаах хаалан дойдубар кэлэн оҕолорбун кытта бу дулжаларга олорон хайдах эрийи көрбүтүм туһунан кэпсиirim — мин дьолум. Манна диэн этгэххэ, киһитэ мин буолан бу чаабыргыы олоробун. “Са Оруодьуну! Са Стаалина!” диэн баран солуута суох элбэх киһи өлөр охтуутун көрбүт оҕонньорбун. Акаарылар, мин оннубар эһиги эбиккит буоллар бастакы настулуонньаҕа баскыт хатыа этэ”.

Чэкэбис диэн тыл кини бэйэтиттэн төрүөттээх. Ол кини сөбүлэһэрин дуу (чэ) эбэтэр сөпсөспөтүн дуу (кэбис) саараннаан: “Чэ, кэбис”, — диэбититтэн ааттаммыт. Ити эмиз сахаларга туттуллар тыллар этилэр.

Сэһэним дуомун дьиз кэргэммэр аахтардым. (Бука бары, мингиттэн ураты, нууччалыы оскуоланы үөрэнэн бүтэрбит дьоннор.)

Кэргэним Аанчык этэр: “Саха киһитин, саллаатын наһаа да түһэрэн суруйбуккун, саатар, өлбүт саллааттан мэтээлин ылбытын сотон кэбис”.

Улахан уолум Айаал: “Ээ, ол оҕонньору кыра эрдэхпинэ көрөр этим. Дьыннээҕи суруйбутун туох да буолуо суоҕа. Кини оннугар мин эбитим буоллар: “Вперед” — диэн баран түһүнэн кэбиһиэм этэ”, — диэн сыаналыыр.

Кыһым Кымыдаана манньык санаалаах: “Паапа наһаа сахалыы билэр. Ол иһин үгүс тылын сатаан өйдөөбөтүм. Мин санаабар кини үчүгэйдик суруйбут быһыылаах”.

Кыра уолум Дьаакып манньык этэр: “По-якутски читать-то читаю, но ничего не понимаю. По-моему хорошо получилось”.

Оттон кыра сизним Сергей суруйбутун көрөн баран: “Аата элбэбин баҕаһын”, — диэн этэн кэбистэ. Ол киниэхэ, саҕа ааҕа үөрэнэн эрэр киһиэхэ, сөптөөх сыанабыл дии саныыбын.

Оттон атынын, күндү ааҕааччылар, бэйэбит ааҕан сыаналаан.

Литературно-художественное издание

Эверстов Григорий Константинович

СОЛДАТ ЧЭКЭБИС

Редактор А. Г. Павлов
Худож. редактор И. Н. Жергин
Техн. редактор М. П. Лыткина
Комп. верстка Е. В. Егорова

б/о

Подписано в печать 30.05.02 Формат 60x84 1/16
Бумага офс. Гарнитура Таймс. Печать офсетная.
Усл. п.л. 2,32. Усл. кр.-отт. 2,78. Уч.-изд. л. 2,02.
Тираж 500 экз. Заказ № 219. Заказное.
Лицензия серии ИД № 01989 от 08.06.2000 г.
Национальное книжное издательство "Бичик"
Республики Саха (Якутия)
677892, г. Якутск, ул. Орджоникидзе, 31
тел. 24-30-98, 24-30-58
www.ykt.ru/bichik
E-mail: bichik@yakha.ru
ГП НИПК "Сахаполиграфиздат"
677007, г. Якутск, ул. Орджоникидзе, 38

Эверстов Григорий Константинович 1942 с.
 Кэбээйи оройуонугар төрөөбүтэ. СГУ саха тылын
 салаатын бүтэрбитэ. Ньыдылигэ оскуола завуһунан,
 директорынан, сельсовет исполкомун председателинэн,
 Сангаарга “Ленинец” хаһыат редакторын
 солбуйааччынан үлэлээбитэ.
 Бастакы матырыяала 1957 с. “Сага олох”
 хаһыакка бэҕээттэммитэ. 1963 с. “Эдэр коммунист”
 хаһыат билдэрбит фельетон жанрыгар республикатаабы
 конкурска II-с биризмийэнэн бэлиэтэммитэ. 3000 тахса
 матырыяаллары араас хаһыаттарга таһаартарда. Кини
 ордук кириитикэ, сатира уонна юмор өттүгэр
 аабааччыларга сөбүлэтэрдии суруйар.
 Билигин Г.К.Эверстов Нам улуһун “Энсиэли”
 хаһыатыгар редакторы солбуйааччынан үлэли илорор.
 РФ журналистарын союһун чилиэнэ.

Григорий